

NEOLITIČKO NASELJE NA KORMADINU

MIRKO ŠEPER

I.

Kad se ide cestom od Zemuna prema jugozapadu, dolazi se u selo Surčin, udaljeno cestom od Zemuna 8,7 km. Prodje li se dalje tom cestom, onda se od nje odvaja put, koji vodi u jugoistočnom pravcu prema selu Jakovo. Nešto prije tog odvojka, (▽78), a južno od same ceste, nalazi se područje, koje je na specijalnoj karti ubilježeno kao »Kuzmadin«. Usred tog područja, sasvim uz cestu, stoji brežuljak, na specijalnoj karti ubilježen kao »Jakovački vinogradi«. Taj brežuljak (vidi skicu u tekstu sl. 1.), koji je narod prema starom nazivu Kuzmadin prozvaao Kormadin (a tako ćemo ga i mi zvati), jedno je od najbogatijih neolitičkih nalazišta u Srijemu. Kormadin se nalazi na mjestu, gdje Galovica kanal siječe cestu Surčin-Bečmen, otprilike 900 m sjeveroistočno od ▽78 (na raskršću ceste Surčin-Bečmen-Jakovo), južno od same ceste. Brežuljak se diže usred područja močvara i livada, a apsolutna mu je nadmorska visina 77,5 m: nad ostalim terenom izdiže se za otprilike 2,5 m. Duža njegova os iznosi cca 300 m, a kraća cca 150 m.

Taj istočni kut Srijema neobično je bogat ne samo prehistorijskim, nego i rimskim i ranosredovječnim nalazima.¹ Ovdje se, međjutim, nažalost, nije nikada sustavno iskapalo, pa su svi nalazi s ovog područja — a najvećim se dijelom nalaze u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu — samo slučajni nalazi. Zemun, Surčin, Deč, Bečmen, Banovci, Hrtkovci, Ruma, Krčedin, Čortanovci, Slankamen, Karlovci, Ledinci, Rakovac, Beočin, Sviloš, Susek (da nabrojimo samo neka nala-

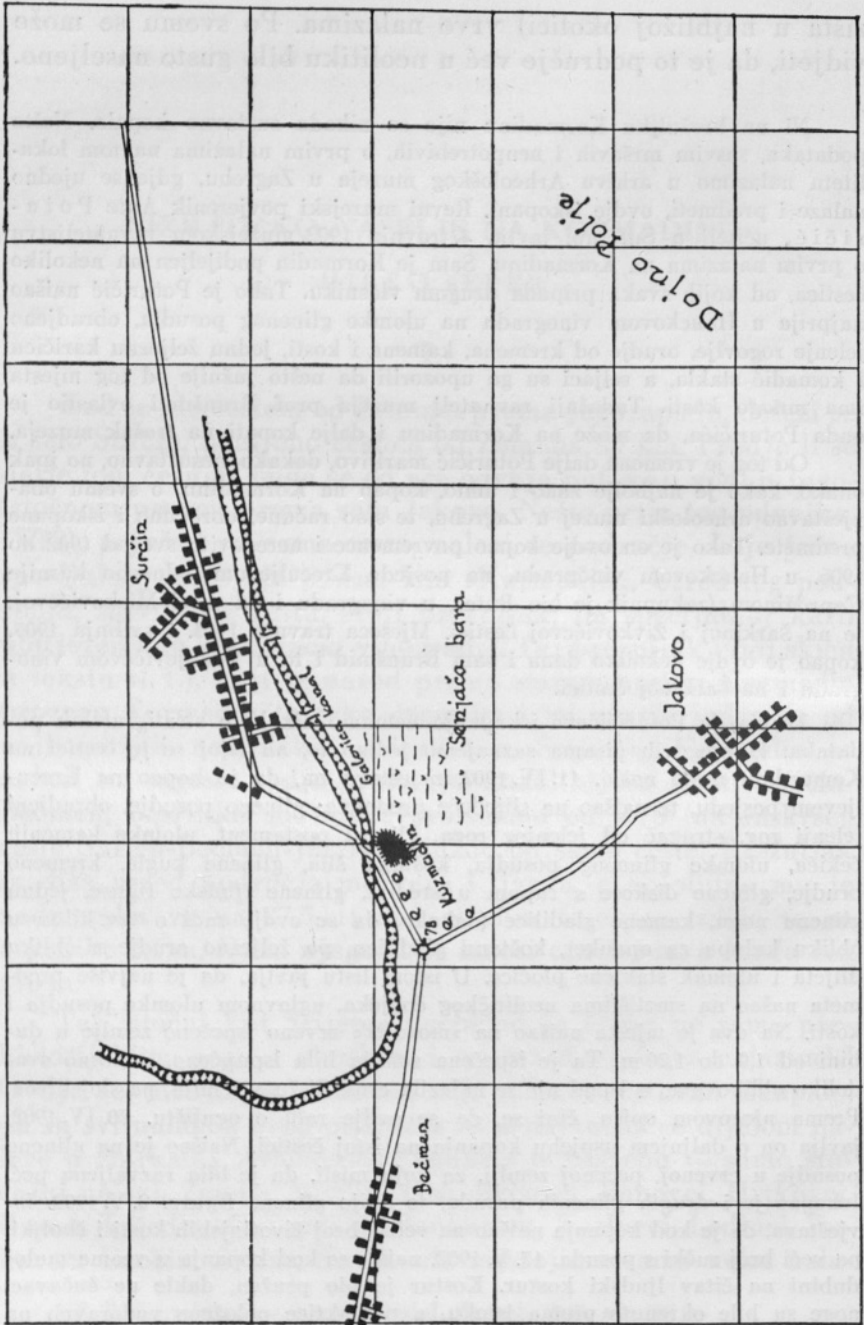
¹ R. R. Schmidt, Die Burg Vučedol, Zagreb 1945, str. 153 ss.

zišta u najbližoj okolini) vrve nalazima. Po svemu se može vidjeti, da je to područje već u neolitiku bilo gusto naseljeno.

Ni na brežuljku Kormadinu nije se nikada sustavno kopalo. Nešto podataka, sasvim mršavih i neupotrebljivih, o prvim nalazima na tom lokalitetu nalazimo u arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu, gdje se ujedno nalaze i predmeti, ovdje iskopani. Revni muzejski povjerenik Ante Poturičić, učitelj u Surčinu, javlja 4. travnja 1902. muzejskom ravnateljstvu o prvim nalazima na Kormadinu. Sam je Kormadin podijeljen na nekoliko čestica, od kojih svaka pripada drugom vlasniku. Tako je Poturičić naišao najprije u Hauckovom vinogradu na ulomke glinenog posudja, obradjeno jelenje rogovlje, orudje od kремена, kamena i kosti, jednu željeznu karičicu i komadić stakla, a seljaci su ga upozorili da nešto južnije od tog mjesta ima mnogo kosti. Tadašnji ravnatelj muzeja prof. Brunšmid ovlastio je onda Poturičića, da može na Kormadinu i dalje kopati na trošak muzeja.

Od tog je vremena dalje Poturičić marljivo, dakako, nesustavno, no ipak onako, kako je najbolje znao i umio, kopao na Kormadinu, o svemu obavještavao arheološki muzej u Zagrebu, te slao račune, obračune i iskopane predmete. Tako je on ovdje kopao povremence i neredovito sve od 1902 do 1906. u Hauckovom vinogradu, na posjedu Kreculjevom, odnosno kasnije Caprdžinom (zakupnik je bio Buta), u vinogradu i na njivi Mirkovićevoj, te na Šarkinoj i Živkovićevoj čestici. Mjeseca travnja 1904. i svibnja 1905. kopao je ovdje nekoliko dana i sam Brunšmid i to u Vukojevićevom vinogradu i na Šarkinoj čestici.

Za starija Poturičićeva iskapanja nemamo nikakvih stratigrafskih podataka. Iz njegovih pisama saznajemo jedino to, na čijoj se je čestici na Kormadinu nešto našlo. 11. IV. 1902. izvještava on, da je kopao na Kreculjevom posjedu, te naišao na slijedeće predmete: glineno posudje, obradjeni jelenji rog, strugač od jelenjeg roga, glineni postament, ulomke kamenih čekića, ulomke glinenog posudja, koštana šila, glinene kugle, kременo orudje, glinene diskose s rupom u sredini, glinene ljudske figure, jednu glinenu nogu, kamene gladilice (dakako, da se ovdje radi o tzv. klinu u obliku kalupa za opanke), koštanu gladilicu, pa željezno orudje u obliku dljeteta i ulomak staklene pločice. U istom listu javlja, da je najviše predmeta našao na smetištima neolitičkog čovjeka, uglavnom ulomke posudja i kosti. Na dva je mjesta naišao na »mozajik« crveno ispečene zemlje u dubini od 1,0 do 1,20 m. Ta je ispečena zemlja bila ispupčeno, odnosno svodoliko oblikovana, a ispod nje se nalazila crna ili žuta zemlja, pa sloj kreča. Prema njegovom opisu, čini se, da se ovdje radi o ognjištu. 20. IV. 1902. javlja on o daljnjem uspjehu kopanja na istoj čestici. Naišao je na glineno posudje u crvenoj, pečenoj zemlji, za koju misli, da je bila razvaljena peč. Iskopao je i drugih glinenih posuda, te dvije glinene figure. 2. V. 1902. izvještava, da je kod kopanja naišao na veliki broj životinjskih kosti i školjki, pa veći broj ručki s posuda. 17. V. 1902. naišlo se kod kopanja u veoma maloj dubini na čitav ljudski kostur. Kostur je bio pružen, dakle ne čučavac, noge su bile okrenute prema istoku, a podlaktice položene vodoravno na

Sl. 1

trбуhu. Grobnih priloga nije bilo. Radi se, dakako, o jednom recentnijem grobu. U istom pismu javlja dalje, da je naišao na dva veća kamena (a bilo ih je više), za koje misli, da su služili za brušenje, samo veli, da se tragovi brušenja na njima ne vide. Jasno je, dakako, da se je ovdje radilo o žrvnjevima. 12. I. 1903. javlja, da je pred četiri dana kopao na Kormadinu na Mirkovićеvoj njivi. Od nalaza spominje koštana šila, kamenu sjekiru, ulomke glinenog posudja, jelenje rogovlje, strugač od roga, glinene diskose, koji da su služili kao utezi za mreže, zatim glinenu ljudsku figuru, koja nema glave, pa on sam zaključuje, da se je ovdje glava posebno umetala u trup: on ovdje ni nema krivo, jer se radi o tzv. sjedištima duša,² za koje nalazimo u Tesaliji mnogo analogija. 13. II. 1903. javlja o daljnjem kopanju na Mirkovićеvoj njivi. Nadjeno je tu križolikih glinenih predmeta (za koje ima bezbroj analogija u Jablanici u Srbiji), zatim veći broj glinenih ljudskih figura (jedan ulomak prikazuje sjedeću figuru), ulomak glinene životinjske figure, koštanih predmeta, minijaturnih glinenih posudica, raznih strugača, šila, kremenog orudja, glinenih kugli, kamenih sjekira i batića, jedan poklopac posude s ručkom, razne ručke posudja, ulomaka glinenog posudja (nešto ih je bilo glaziranih, koje dakako ne spadaju u neolitički sloj), pa mnogo otisaka pleternih zidova u glini. Za sve te nalaze piše Poturičić, da su nadjeni u dubini većoj od 1 m. 24. II. 1903. javlja, da je na istoj čestici u dubini od 1,40 m naišao na jednu glinenu sjedeću figuru, ulomke posudja s drškama u obliku ptičjih glava, zatim glinenih predmeta s dva završetka u obliku ptičje glave, četiri lončića i jedan poklopac glinene posude.

7. V. 1903. javlja, da je otkopao i jednu rimsku firma-svjetiljku. Na Blagovijest 1903. javlja o daljnjim radovima. Tu je on iskopao jarak, 170 cm širok i 120 cm dubok, pa je naišao na ugljen, vatrišta, žeženu zemlju, razne kosti i ulomke posudja, koštana šila i kremeno orudje, ulomak kamene sjekire i nekoliko glinenih ljudskih figura. 16. XII. 1903. javlja da je ovdje naišao na tri kostura, uz koje su se nalazile predjice pripasnog remena, noževi i željezne škare, nešto jantarnih i staklenih zrnja, pa komad olova. I ovi su kosturi pruženi, a pogled im je upravljen na istok. Uz njih su nadjena i dva neolitička kremena nožića, koji su ovamo dospjeli, dakako, sasvim slučajno. Jasno, da se ni tu ne radi o neolitičkim grobovima.

Travnja 1904. kopao je ovdje jedan dan na čestici Šarkinoj i Brunšmid. Od ovog jednodnevnog iskapanja imamo i dvije skice, te nešto bilješki, koje su međutim sasvim nedostatne, te ne pružaju nikakvih točnih stratigrafskih podataka. U dubini od 0.20—0.30 m naišao je na jedno ognjište, kod kojeg je dno bilo izmazano glinom, pomiješanom ulomcima glinenih posuda. Oko ognjišta naišao je na pod kuće od nabijene ilovače. Nešto dalje naišao je u dubini od 0.60 m na slično ognjište, kraj kojeg je našao jednu glinenu kuglu i kremeni nožić. U dubini od 0.90 m naišao je na jedan recentniji grob s pruženim kosturom, koji je uza se imao jedno halcedonsko i jedno vapnenačko zrno, željezni nož i željeznu predjicu. Nešto povrh njega nadjena je i polovica nadžaka od jelenjeg roga, koja — kako i sam Brunšmid zaključuje, a i razumljivo je — ne spada samom grobu. U istoj dubini

² Schuchhardt, *Alteuropa*, Berlin-Leipzig 1935,³ str. 101 s.

našao je ponovno na jedan pruženi kostur odrasle osobe. Priloga nije bilo nikakvih. Brunšmid piše, da je pod ilovače na ovom mjestu bio probijen, da se mrtvac može zakopati. U dubini od 0,60 m nadjen je pruženi dječji kostur bez priloga. Dalje je opet naišao u dubini od 0,80 m na ognjište, za koje misli, da se je nalazilo izvan kolibe. Uz samo ognjište nadjen je opet pruženi kostur odrasle osobe, a uz desni bok nalazio se je željezni mač. U dubini od 0,50 i 0,55 m iskopao je dva pružena kostura odraslih osoba bez priloga, u dubini od 0,5 m dječji pruženi kostur bez priloga, a sličan dječji kostur bez priloga nadjen je i u dubini od 0,15 m.

Te je iste godine kopao na Šarkinoj čestici i Poturičić, s neznatnim uspjehom. I on je iskopao nešto grobova, sve s pruženim kosturima, a uz neke se je našlo nešto malo rijetkih priloga. Među priložima nalazimo predjice (jedna je posrebrana i pozlaćena), željeznu karičicu, nešto neodredjenih željeznih predmeta, jedno jantarno zrno, ulomke željeznog noža, koštani češalj, željezni nož, pokidane željezne škare, dva zrna vapnenca (?), mala brončana dugmeta, brončani prsten, pločice sa zvjezdolikim privjeskom, koplje i tri mača.

Početkom svibnja 1905. kopao je ovdje ponovno kroz pet dana Brunšmid. Kopalo se u vinogradu Milutina Vukojevića s četrnaest radnika. I od ovog iskapanja imamo nešto mršavih bilješki i jedan nacrt prekopane čestice, koji je dakako opet sasvim nedostatan. Ono, što je sada Brunšmid otkopao, to je uglavnom recentnije groblje s 29 kostura. Svi su pruženi, a javljaju se već od 0,25 m, pa sve do 1,60 m. Ima kostura djece i odraslih osoba. Pojedini su grobovi bez priloga, dok neki od njih imaju nešto rijetkih priloga. Kod kostura jedne odrasle osobe našlo se kao prilog jedno dugme, kod drugih tri takva. Kremeno orudje, koje je nadjeno uz pojedine kosture, došlo je ovamo sasvim slučajno. Jedan kostur imao je uz lijevi lakat željezni nož i zemljani pršljen, drugi opet nož za sklapanje. Kostur jednog djeteta bio je položen na glinene utarke pleternih zidova, dok je jedan kostur odrasle osobe ležao na neolitičkom ognjištu: ruke su bile na sredini tijela sastavljene, a držale su željezni nož. Drugi jedan kostur imao je pod vratom nekoliko dugmenceta s petljama. Dva takva dugmenceta nadjena su na jednom susjednom kosturu između vrata i trbuha: uz lijevu ruku nalazio se je kremeniti nožić, koji, dakako nije spadao tom kosturu. Ovakav kremeniti nožić našao se je i uz kostur jednog djeteta. Dugme je imao kao prilog i jedan dječji kostur, dok je drugi imao niz zrnja oko vrata.

U dubini od 0,7, te 0,9 i 1,0 m na tri razna mjesta naišlo se na nabijenu ilovaču (kako se to može s mukom razabrati na jednom nacrtu), koja je vjerovatno bio dio poda triju pleteruša. U jednoj od njih nadjeno je u dubini od 1,0 m kamenih žrvnjeva i jedan bikovlji rog. U dubini od 0,85 m, 0,9 m, 0,5 m, 0,6 m i 0,7 m naišlo se na neolitička ognjišta. Uz njih je bilo i pepela. Utaraka pleternih zidova nadjeno je na mnogo mjesta u dubinama od 0,6 m, 0,8 i 0,9 m. Osim toga, nadjeno je u različitim slojevima i dubinama mnogo stotina raznih predmeta. Postoji i manjkavi popis tih predmeta s označenim dubinama, no stratigrafske zaključke iz tog popisa ne možemo nikako povući. Ne znamo, naime, koji su predmeti nadjeni u pojedinim

rupama za otpadke (kojih je moralo biti), a koji izvan njih u razini kuća. Iz tog popisa možemo vidjeti samo slijedeće. Predmeti se već počinju javljati u dubini od 0,15 m. Kremoeno oruđe i orudje — nukleji, kraći i duži nožići, strugači, šila, lamele, strelice, oštrice sa šiljkom na oba kraja — nalazimo već u dubini od 0,10 m sve do 1,10 m. Kameno oruđe i orudje — sjekire i sjekirice, brusovi, kugle, veća i manja dljetja, čekići s probušenom rupom, klinovi u obliku kalupa za opanke — javlja se od 0,10 m, pa sve do 1,70 m. Veće ili manje komade šljunka, koji su vjerovatno služili za glačanje, nalazimo od 0,25 do 1,0 m. Ulomci žrvnja nadjeni su u dubini od 0,70 m. U istoj dubini nadjeni su i nožići od obsidiana. Maleni nožić od gorskog kristala nadjen je u dubini od 0,50 m. Orudje od mliječnog kvarca nalazimo u dubini od 0,50 do 0,80 m. Brojno je orudje od kosti i rogovlja. Neobradjene životinjske kosti nalazimo od dubine 0,20 m, pa sve do 0,80 m, dok se rogovi (jelenji, srneći i bikovski) još neobradjeni javljaju od 0,30 do 1,30 m. Rogovlja, obradjenog i neobradjenog, ima mnogo više, nego li kosti. Artefakti od rogovlja — šila, razni šiljci, nadžaci, motike, bodeži, dljetja, sjekire — nalaze se od 0,35 m sve do 1,50 m, dok se koštani artefakti — šila, bodeži, udice — javljaju od 0,15 m sve do 1,50 m. Razni nakit i dugmad od spondylusa nalazimo u dubini od 0,50 m, odnosno 1,0 m. U velikom broju nadjeni su ovdje razni glineni predmeti i glineno posudje. Masivnih zemljanih kugla nadjeno je u raznim dubinama od 0,40 m sve do 1,65 m. Običnih zemljanih utega nalazi se od 0,15 do 1,10 m, dok utega s rupama u obliku slova V ima od 0,25 do 0,65 m. Na ulomke posuda, odnosno na čitave posude nailazi se već u dubini od 0,20 m, pa sve do 1,20 m. Rijetka spiralna ornamentika javlja se već u dubini od 0,45 m, pa se pojedinačno nalazi sve do dubine od 1,0 m. Poklopaca glinenog posudja imamo u raznim dubinama, od 0,30 sve do 1,2 m. Na glinene ljudske figure odnosno na tzv. sjedišta duša nailazimo tamo od 0,25 m sve do 1,50 m. Sjedeće figure javljaju se od 0,60 do 0,95 m. Od ostalih predmeta, što ih je Brunšmid ovdje iskopao, spominjem slijedeće: ulomak brončanog kelta iz dubine od 0,60 m i ulomak brončane igle iz dubine od 0,50 m (na brončane se predmete nailazi od 0,50 do 0,80 m). Jedno stakleno zrno nadjeno je u dubini od 0,60 m, dok je dio rimske staklene bočice nadjen u dubini od 0,50 m, a ulomci rimskog posudja (jedan je glaziran) nadjeni su u dubini od 0,30 do 0,55 m. Iz gore navedenoga možemo sasvim lijepo razabrati, da ni Brunšmidovi podaci ne mogu poslužiti za stratigrafiju Kormadina.

Poturičić je još i dalje nakon Brunšmidovog kopanja pomalo kopao na Kormadinu. 27. VIII. 1905 javlja, da je pred nekoliko dana opet počeo kopati, te naišao na jedno ognjište i rbine posudja. 21. XI. 1905. izvještava, da je našao glineno grlo jedne posude, nešto rbina posudja i da je naišao vjerojatno na jednu peć. Dalje javlja 27. XI. 1905., da je na podnožju Kormadina našao jednu sjedeću glinenu figuru i malu kamenu sjekiru. 23. XII. 1905. pokušao je kopati na Živkovićеvoј čestici, te našao više posuda i jednu ljudsku figuru bez glave, koja sjedi na stolici. 29. I. 1906. javlja, da je opet pokušao kopati na Caprdžinom vinogradu i da je našao nešto malo keramike.

Godine 1909. kušao je Brunšmid kopati u Caprdžinom vinogradu, no rezultati nisu bili odviše veliki. Iskopao je uglavnom mnogo kremenog orudja i rbina posudja, među kojima se osobito ističu glinene nožice posuda.

To bi bio u glavnom historijat iskapanja na Kormadinu. Kako smo mogli vidjeti, iz onih malobrojnih bilješki i skica, što ih imamo u muzeju, ne možemo dobiti nikakvih podataka za stratigrafiju. Ne možemo ih dobiti već radi toga, što je i Brunšmid, a pogotovo Poturičić, kopao sasvim nesustavno, ne odvajajući nalaze u razinama kuća od nalaza u rupama za otpadke i ne odredjujući točno svaki predmet prema njegovom vodoravnom odnosno okomitom položaju. Medjutim, osobito prema Brunšmidovim bilješkama, postaje jasnim, da ni oni nisu toliko krivi zbrei u samim nalazima. Krivi su uglavnom oni, koji su nakon odlaska (ili izumrća) neolitičkih stanovnika Kormadina gotovo čitavu površinu naseljenog brežuljka prerovali, da mogu ovdje zakopati svoje mrtvace. Tako su oni zapravo prvi poremetili slojeve, izbacivši iz dubljih slojeva predmete više prema površini, te su se tako recentniji nalazi pomiješali s čistim neolitičkim predmetima. Po svemu, medjutim, izgleda, da Kormadin nije više nikada iza neolitika bio trajno naseljen. Brončanodobni i kasniji nalazi na tom lokalitetu tako su neznatni, da se po njima ne može zaključiti, da bi taj brežuljak i kasnije bio trajno naseljen. Nas, medjutim, ti noviji nalazi ne zanimaju, zanima nas jedino onaj bogati neolitički materijal, koji je ovdje iskopan. Budući da nemamo nikakvih sigurnih, odnosno korisnih podataka za stratigrafiju, morat ćemo se zadovoljiti zaključcima na temelju analogija s drugih, sličnih nalazišta.^{2a}

^{2a} Pojedine izvratke iz Poturičićevih dopisa, odnosno izvještaje tiskao je Brunšmid u Vjesniku hrvatskog arheološkog društva, Zagreb među dopisima muzejskih povjerenika, počevši od godišta VI. nove serije (1902) dalje. Koga ti dopisi zanimaju, može ih naći među dopisima iz Surčina.

Šišić je u svojoj »Povijesti Hrvata«, Zagreb 1925, na str. 47, donio jedan snimak kamenog orudja s Kormadina (s pogrešnom ubikacijom: Kamene sjekire iz Jakova), dok je na str. 51. istog djela donio sliku jednog kormadinskog idola (takodjer s pogrešnom ubikacijom: Zemljan idol iz Surčina).

R. R. Schmidt se u svom citiranom djelu osvrnuo i na Kormadin — str. 119 s i sl. 70, 76 i 77 u tekstu.

II.

O samom *naselju* ne možemo mnogo toga reći. Brežuljak Kormadin, stojeći usred močvarnog zemljišta, bio je već svojim položajem prirodno utvrđen. Vjerovatno je, dakako, da je on još posebno bio i umjetno utvrđen, valjda drvenim palisadama. No, kako je iskapanje bilo izvodjeno povremence i nesustavno, a pazilo se uglavnom samo na to, kakvi će se predmeti iskopati, to je onda jasno, da nisu ni mogli biti primijećeni eventualni tragovi nekadašnjeg utvrđenja odnosno konstrukcija, koje su omogućavale prilaz samom brežuljku.

Slično stoji stvar i s *nastambama* na tom naselju. Na Šarkinoj čestici naišlo se je u dubini od 0,50 m na čvrsto nabijeni pod od ilovače. Isto je tako Brunšmid našao u Vukojevićevom vinogradu na tri mjesta u raznim dubinama (0,7, 0,9 i 1,0 m) nabijeni pod od ilovače. Za Vukojevićev vinograd misli Brunšmid, da su se ovdje nalazile tri kuće. Danas se, dakako, više ne mogu kontrolirati njegovi navodi i ustanoviti, odgovaraju li činjenicama. Moramo pretpostaviti, da je Brunšmid točno zapažao. Otisci pleternih zidova u glini nadjeni su na više mjesta, a veoma obilno baš u Vukojevićevom vinogradu i to u dubinama od 0,6, 0,8 i 0,9 m, t. j. otprilike 0,10 m iznad nabijenog poda od ilovače. Kako je dosta takvih otisaka nadjeno i na Mirkovićevoj njivi, to moramo pretpostaviti, da se je i na toj čestici nalazila barem jedna nastamba. Kako su te kuće izgledale u tlocrtu, tj. jesu li bile jednostavne zemunice, poluukopane u zemlju ili su već bile pleteruše, toga ne znamo, budući da nam skice i bilješke, sačuvane u muzeju, o tome ne govore ništa. Skloniji sam prihvatiti mišljenje, da su barem u Vukojevićevom vinogradu stajale pleteruše, budući da su ovdje nadjeni otisci pleternih zidova u velikoj količini (tabla VI/2).

Kako smo mogli vidjeti, nabijeni se ilovačasti podovi javljaju mjestimice već u dubini od 0,50 m, dakle u sasvim neznatnoj dubini. Da je nakon neolitika Kormadin bio trajno naseljen, sigurno bi sloj iznad neolitičkih podova bio daleko deblji, nego li samo 0,50 m. Prema tome nam je, osim rijetkih nalaza postneolitičkog vremena, i navedena činjenica dokaz, da nakon neolitika Kormadin nikada više nije bio trajno

nastavan. A da je unutar same neolitičke kulture bilo nekoliko sukcesivnih slojeva, o tome nam, osim ovdje nadjenih predmeta, govore i nalazi podova kuća, te otisaka pleternih zidova u raznim slojevima odnosno razinama. Nije naime odviše vjerojatno, da je pod kuće na Šarkinoj čestici u dubini od 0,30 m padao u isto vrijeme, kad i pod kuće u Vukojevićevom vinogradu u dubini od 1,0 m. Moglo bi se to, doduše, teoretski dopustiti radi neravnog zemljišta, ali je manje vjerojatno.

U kućni uredjaj spadaju i *ognjišta*. Kako smo iz pojedinih izvješća mogli vidjeti, na ognjišta nailazimo najvećim dijelom na onim česticama Kormadina, gdje se je naišlo i na glinene otiske pleternih zidova odnosno na nabijene podove od kuća. Na Mirkovićevoj njivi naišlo se je na ispečenu zemlju i na ugljen, a u Vukojevićevom je vinogradu našao Brunšmid u dubini od 0,5, 0,6, 0,7, 0,85 i 0,9 neolitička ognjišta, dok je na istoj čestici na jedno takvo ognjište bio položen jedan postneolitički dječji kostur. Brunšmid je i na Šarkinoj čestici naišao na ognjišta. U dubini od 0,20 do 0,30 m nalazio se je oko ognjišta nabijeni ilovačasti pod kuće (što znači, da se je ognjište nalazilo unutar kuće); dno je ognjišta bilo izmazano ilovačom, pomiješanom rbinama posudja, što je veoma česta pojava kod neolitičkih ognjišta. Na istoj čestici, ali u većim dubinama tj. u 0,6 i 0,8 m, otkopao je Brunšmid sasvim slična ognjišta; za ovo posljednje zaključuje Brunšmid, da se je nalazilo izvan kuće. Poturičić je na Kreculjevom posjedu još prije Brunšmidovog kopanja na Kormadinu naišao takodjer na jedno tipično neolitičko ognjište. Ono se je, prema njegovom opisu, sastojalo od tri sloja. Najgornji je sloj crveno ispečena, raspucana ilovača (»mozajik«), ispod nje sloj žute odnosno crne zemlje, a najdonji je bio sloj kreča. Najgornji sloj, crveno ispečena zemlja, bio je nešto malo konveksno oblikovan. Na drugom mjestu iste čestice naišao je Poturičić i opet na sličnu crvenu ispečenu zemlju, na kojoj se je nalazilo nešto posudja. I to je bilo vjerojatno ognjište.

Uz ili u neolitičkim kućama nalazi se gotovo neminovno primitivnih kamenih *žrnjeva*. Tako je i Poturičić na Kreculjevom posjedu našao nekoliko ulomaka takvih žrnjeva, samo što je on mislio, da se ovdje radi o kamenju za brušenje. Ti kormadinski žrnjevi imadu uobičajeni oblik, što ga pozna-

jemo i s drugih neolitičkih nalazišta. To je oblongna kamena ploča, na oba kraja ponešto zaobljena, a s gornje strane kon-kavno udubljena i od upotrebe izglaćana.

Uz neolitičke kuće nailazimo redovito i na *grobove*. Na Kormadinu to, međutim, nije bio slučaj. Nijedan od grobova, otkopanih na Kormadinu, nije neolitički. Naš neolitik poznaje pokapanje jedino u položaju ležećih čučavaca. A nijedan kormadinski grob ne sadržaje kostur u tom položaju, nego su svi pruženi, s rukama položenim usporedno s tijelom, dok samo neki od njih imaju ruke položene na trbuh. Da to nisu neolitički grobovi, to nam dokazuju i brojni grobni prilozi — noževi, škare i slično — koji su svi od željeza. Našao se je, doduše, uz nekoliko takvih kostura i po koji neolitički predmet, koji međutim nikako ne spada u sâm grob. Ti su grobovi bili iskopani u postneolitičko doba u neolitičkim kulturnim slojevima (koji su se radi toga morali nužno poremititi): na jednom je mjestu bio radi groba štaviše i probijen pod jedne kuće. Zato i nije čudno, da se je uz pojedini kostur mogao naći i po koji neolitički predmet. Groblje neolitičkih stanovnika Kormadina morat ćemo, prema tome, tražiti na nekom drugom mjestu, no svakako ne predaleko od samog Kormadina.

III.

Zanimljivo je promotriti u prvom redu *plastiku* s Kormadina. Kako sam tu plastiku već na jednom drugom mjestu objelodanio,³ to ću na ovom mjestu iznijeti samo najvažnije rezultate. Na Kormadinu je otkopano 58 što ulomaka, što čitavih glinenih ljudskih figura. Najveći njihov dio (19 komada) nadjen je u Vukojevićevom vinogradu, nešto manje u Živkovićevom vinogradu (16 komada), dok su ostali primjerci nadjeni na Kreculjevom posjedu, u Hauckovom vinogradu, na Šarkinoj čestici i Mirkovićevoj njivi.

Kod tih glinenih ženskih figura možemo razlikovati nekoliko tipova. Prvo su stojeći ženski likovi s jako naglašenim ugojenim oblicima (dakle ono, što se redovito naziva *steato-*

³ Šeper, Prapoviestne glinene figure, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu, NS sv. XXIV—XXV., 1943—1944. (Svezak nije nikada izašao iz tiska, jedino separati gornje rasprave.)

pigijom). Figure imaju jako naglašane bokove i sjedišta, donji dio tijela ornamentiran je meandrastim motivom, odnosno kosim crtama (tabla VII/1), a na dijelu ispod trbuha kod jedne figure urezan je spolni trokut. Battaglia je studirajući takve figure⁴ došao do zanimljivih rezultata. Figure, koje prikazuju ugojene ženske likove, nalazimo na tri velika područja: u sredozemno-balkanskim zemljama (Malta, Kreta, Miken, Balkan), na egipatsko-etioopskom (Egipat, Etiopija) i na berberskom području (Veliki kanarski otoci, zapadna Sahara). Za sva ta područja, gdje su nadjene takve figure, znamo po starijim putopiscima i modernim etnologima, da su nekada živjele i žive još i danas ugojene žene, kod kojih se ugojenost forsira. Ta ugojenost žene kod suvremenih primitivaca ima uglavnom trostruko značenje: magično (ugojenošću žene pojačava se njezina plodnost), socijalno (vanjski izraz visokog socijalnog položaja) i čisto seksualno (zadovoljavanje erotske želje muškarca). Te neolitičke figure s oštro naglašenim pojednim partijama tijela napadno se usko vežu uz paleolitičke figure, koje isto tako pokazuju čisto naturalističku tendenciju. Stoga je veoma vjerojatno, da u njima moramo gledati logični nastavak tih paleolitičkih figura, koje su se iz svojih pojedinih središta u zapadnoj, srednjoj i istočnoj Evropi širile u nekoliko pravaca po čitavom Mediteranu. Te su mlađe paleolitičke figure, analogno prema plastikama suvremenih primitivaca, a posebice mezolitičkih Australaca, vjerojatno prikazivale likove predja. Stoga postoji vjerojatnost, da i naše neolitičke figure, koje vuku predaju od mlađeg paleolitika, prikazuju takodjer likove predja. Spomenuli smo, da takvih neolitičkih figura imamo na jednom dosta velikom području. Tražimo li, međutim, najbliže analogije, naći ćemo ih (izuzev jednu figuru iz Hrtkovaca) u velikom broju u srpskim nalazištima Jablanici i Vinči. Dok nam jablaničke figure⁵ tog tipa stratigrafski nisu određene, dotle za Vinču imamo točne stratigrafske podatke.⁶ One se ovdje javljaju već u najvećoj dubini od 10,03 m, pa sve do dubine od 4,1 m. Pojedinačno i

⁴ Battaglia, *Le statue neolitiche di Malta*, IPEK VIII, 1927.

⁵ Vasić, *Die neolithische Station Jablanica* (u *Archiv für Anthropologie*, Bd. XXVII, Heft 4), Braunschweig 1902., str. 19 ss.

⁶ Vasić, *Preistoriska Vinča III.*, Beograd 1936.

rijetko nalazimo ih još do dubine od 2,5 m. Meandrasti motiv na tim figurama javlja se do dubine od 5,5 m. Najstarije između tih figura nemaju nikakvih ornamenata, a noge su im plastički oblikovane i rastavljene. U kasnijim slojevima zadržaje se i nadalje ugojenost pojedinih dijelova tijela, samo što se donji dio tijela, kao i kod naših kormadinskih figura, daje u čisto geometrijskim oblicima, te ga počinju i geometrijski ornamentirati. I tu se onda može vidjeti, kako se onaj prastari naturalistički tip figure iz mladjeg paleolitika pod uplivom podunavske idoloplastike pomalo preobražava i prelazi postepeno u shematizirani tip. Na ovim našim naturalističkim kormadinskim figurama jasno je označena i onodobna ženska nošnja. Od bokova na niže ide suknja, koja je posebno naglašena meandrom ili kosim crtama, a gornji dio tijela pokriva haljetak, koji ispod vrata ima izrez. Značajna je meandrasta dekoracija, koja se ovdje na jugoistoku Evrope u vezi sa spiralom razvila do takvog savršenstva ljepote, kako se to nije razvila nigdje drugdje u krugu vrpčaste keramike. Zato i misle neki istraživači,⁷ da joj ovdje trebamo tražiti prvi početak.

Drugi su tip sjedeće ženske figure, shvaćene takodjer naturalistički. Jedna od njih sjedi na zemlji (tabla VII/2) s jako naglašenom partijom sjedišta i urezanim, odnosno ubodenim linearnim motivima. Druge dvije figure sjede na nekoj vrsti stolica. Kod jedne je ta stolica četverokutna, a figura je ornamentirana nepravilno urezanim crticama. Kod druge je stolica svodolika (tabla VI/4). Obe figure imaju naturalistički oblikovane ruke, koje su položene na grudi. U Vinči se sjedeće ženske figure nalaze u dubini od 7,7 m, pa odprilike do 4,0 m. U višim slojevima do 2,6 m javljaju se mnogo rjedje. Kako vidimo, te su figure ovdje najčešće u onim istim razinama, u kojima i naturalističke stojeće figure. Dekoracija naše figure, koja sjedi izravno na zemlji, s jednostavnim vodoravnim i okomitim crtama, te manjim ploham s ubodenim točkicama odgovara uglavnom dekoraciji vinčinih sjedećih figura. Po dekoraciji i položaju nogu napadno joj je slična figura, koju objelodanjuje Vasić,⁸ a nadjena je u dubini od 5,1 m. I kod

⁷ Wilke u MAG 1905., str. 249 ss.

⁸ Vinča III., sl. 499.

ove figure (koja nam je sačuvana samo do pojasa) dekoracija pokazuje običaj nošenja suknje. Druge dvije sjedeće kormadinske figure imaju plastično oblikovane ruke i noge. Jedna sjedi na četveronožnoj stolici, a dekorirana je na leđima, kako smo spomenuli, kraćim, nepravilno urezanim crticama, dok se na stolici straga nalaze slični urezi, a sa strane plastične pruge. Sasvim sličnih figura ne nalazimo ni u Jablanici, ni u Vinči, premda u Vinči nalazimo veoma mnogo figura, koje sjede na stolici. Taj je tip sjedeće figure veoma vjerojatno došao u Podunavlje negdje iz istočno-mediteranskog kulturnog kruga, možda iz srednje Grčke, Tesalije ili s egejskog otočja. To misli, kad govori o plastikama u Vinči, i Vasić.⁹ Zaključujući po analogiji na kasnije sjedeće figure istog kruga, mogli bismo s mnogo postotaka sigurnosti reći, da se kod ovih figura radi o likovima božanstva. No, ako se sjetimo sjedećih monumentalnih figura Branhida iz okolice Mileta, koje potječu iz prve polovice 6. vijeka, mogli bismo također pomisliti, da se kod ovih naših sjedećih ženskih figura jednako tako radi o deificiranim pokojnicima. Meni je, međutim, bliže mišljenje, da se ovdje radi o likovima božanstva.

Treći su tip figura sasvim shematizirani likovi, koji nemaju izdiferencirane noge, nego mjesto njih više ili manje pravilnu okruglu ili ovalnu stajnu plohu. Tijelo je uglavnom jedan valjak, katkada geometrijski ornamentiran, ruke su stožasti patrljci, više puta providjeni vodoravnim rupama, grudi su u većini slučajeva točno označene, dok je glava s vratom dana sasvim geometrijski: nos i eventualno uši nešto su jače ispupčene (tabla VI/3). Na samoj glavi nalazimo koji puta probušene rupe. Taj će tip po svom postanku biti mlađi od naturalističkog tipa. Za te figure imamo bezbroj analogija, ne samo u Jablanici i Vinči, nego i na svim drugim neolitičkim nalazištima. Taj tip možemo podijeliti na nekoliko skupina. U prvu skupinu spadaju figure, koje jasno prikazuju ljudske likove. Kod njih je često na tijelu ili urezana ili plastički prikazana odjeća, a grudi su redovito točno naznačene. Ručni patrljci, bokovi, a često i glave imaju na sebi rupe. Te su rupe, najvjerojatnije, služile za umetanje raznovrsnog nakita, od-

⁹ Preistoriski obredni predmeti, Starinar NR III., 1908.

nosno umjetne kose. Neke su od tih figura ornamentirane, a ornamenat je urezan. Veoma često su to kose ili ravne, koji puta usporedne, crte, koje bez reda i posebnog kakvog značenja pokrivaju površinu figure. Druge opet figure svojim ornamentima pokazuju žensku nošnju. Na jednoj figurici vidimo dugačku haljinu do gležanja, poput košulje, koja se je naprijed zatvarala. Kod drugih vidimo istu nošnju, kao i kod naturalističkih figura t. j. suknju (koja je redovito dosta bogato ornamentirana) i haljetak s izrezom ispod vrata. Treća vrsta figura iz te skupine pokazuje kao jedini odjevni predmet pregačicu. Na jednoj od tih figura nazrijevamo na glavi prikazana usta, dekorativno simbolizirana jednim šrafiranim romбом. Taj je tip figura vjerojatno nastao negdje u Hoernesovoj »regiji idola«, odnosno negdje u Podunavlju, a porijeklo svoje vuče od naprimitivnijih drvenih idola, sastavljenih od jedne okomite i jedne vodoravne grede. Ti veliki idoli morali su stajati negdje ili u svetištima ili na slobodnom prostoru, a ove glinene figure nisu ništa drugo, nego minijature tih velikih, drvenih idola, koje su stajale po kućama. To su, dakle, mogli biti likovi božanstava i fetiši. Sasvim malene takve figure služile su vjerojatno kao amuleti, koje je pojedinac mogao nositi sobom. Jedna je od tih figura služila i kao figura za osvetno čaranje po analogiji: na njoj su, naime, na nekoliko mjesta urezane strelice.¹⁰ Dakako, da možemo pretpostaviti, da je među tim figurama bilo i dječjih igrački, samo što je nemoguće odrediti, koje od njih služe kao amuleti, a koje opet kao dječje igračke.

U drugu skupinu spadaju likovi, kod kojih nije naglašen spol, a glave su im oblikovane u obliku životinjskih glava. Kod tih figura, nastalih iz totemističkih predodžbi, možemo razlikovati tri podskupine. Prva podskupina jesu sjedeći likovi, koji nemaju ruku, a noge su označene kao patrljci. One imaju od tjemena do sjedišta probušeni kanalčić, pa su prema tome sigurno bile odredjene, da vise. Vjerojatno je, da se kod tih figura radi o terio-antropomorfnim likovima viših bića. Analogija za te kormadinske figure nalazimo u Jablanici, gdje

¹⁰ Šeper, Prilog upoznavanju prehistorijskog čaranja, Alma mater croatica, god. V., br. 4.

su, što je značajno, sve odreda nadjene u najgornjem sloju, tj. do 1,0 m dubine, a nikako dublje. — Drugu podskupinu sačinjavaju figure sa životinjskom glavom i grbom na leđjima, odnosno prsima (tabla VII/3). Gdjekada prolazi kroz tu grbu rupa, što znači, da su i te figure bile određene, da vise. Neke od njih nose neku neodredjenu životinjsku glavu, dok kod drugih imamo dosta izrazitu kozju glavu. Takvu figuru s kozjom glavom nalazimo i u Vinči, gdje je nadjena u dubini od 7,6 m. Za figure s grbom imamo takodjer analogija u Vinči, gdje je jedna takva nadjena u dubini od 7,5 m. Kako vidimo, grbave figure spadaju medju najstarija plastična djela u Vinči. Vjerojatno su i one služile kao amulet odnosno apotropaion. — Treću podskupinu čine jednostavni likovi bez ikakvih naročitih oznaka s jasno naglašenom životinjskom glavom. Glave su redovito ptičje, jelenje i kozje. Najzanimljivije i najljepše su dvije glave, od kojih jedna prikazuje glavu teleta (?), a druga glavu jelena (?) (tabla VIII/1). Te su glave za razliku od ostalih dane dosta naturalistički, pa ih možemo smatrati i starijima od ostalih. Slična glava, koja medjutim, po Vasiću, prikazuje jarca, nadjena je u Vinči u dubini od 7,6 m.

Četvrti su, konačno, tip najjednostavnije shematizirane figure. To su redovito valjčaste glinene tvorevine, koje završavaju gore lijevo i desno s po jednim rogom (tabla VII/4). Ti rogovi više puta svršavaju jednom prizmatički oblikovanom životinjskom glavom (sl. 3 u tekstu). Okomito kroz čitavu figuru ide kanalčić. Glave ti likovi nikada nemaju. Oni nas apsolutno podsjećaju na slične predmete iz Tesalijske: kod ovih se je u rupu izmedju rogova posebno umetala ornamentirana glava u obliku klina, koji su nam se ovdje i sačuvali. Ti, dakle, predmeti apsolutno su identični s našim kormadinskim (s razlikom, što kod nas nisu sačuvane klinolike glave), a Schuchhardt ih naziva »središtima duša«.¹¹ Te figure ipak nisu ništa drugo, nego do krajnjih granica shematizirani ljudski likovi, iako ih Vasić smatra samo nakitom. Sasvim jednakih figura imamo onda u većem broju u Jablanici, a u manjem broju i u Vinči. Jedan primjerak iz Vinče, kod kojega su rogovi jednostavni konusi, nadjen je u dubini od 2,6 m, dok je drugi,

¹¹ »Seelenthron«, u *Alteuropa*, 1933., str. 102.

kojega rogovi završavaju dvim ljudskim glavama, nadjen u dubini od 5,5 m. To znači, da su ti likovi (barem oni iz Vinče, jer za Jablanicu nemamo podataka) stratigrafski i po postanku mlađji od drugih tipova, što je konačno i razumljivo.

Osim figurica, koje prikazuju ljudske likove, imamo s Kormadina i lik jedne glinene četveronožne životinje, koja na mjestu, gdje bi trebao stajati vrat, ima dva jasno naglašena roga (tabla VII/5). Vjerojatno se radi o biku, volu ili kravi. Nekoliko sličnih primitivnih figura nadjeno je i u Jablanici, a i u Vinči: figura iz Vinče najsljednija je našoj (Vasić je smatra ovcom), a nadjena je u dubini od 4,3 m. Čemu je služila ta figura, toga ne znamo. Može biti, da je i to bila samo dječja igračka. Da je kormadinski neolitski čovjek poznao govedo, o tome nam svjedoče brojne kosti i rogovlje. A da je govedo ili točnije rečeno bik igrao u prehistoričkom kultu važnu ulogu, o tome nam sasvim jasno govori čitava brončanodobna egejska kultura.¹²

IV.

Moramo se ovdje osvrnuti i na ostale glinene predmete, nadjene na Kormadinu, izuzev keramiku.

Od predmeta, ovdje iskopanih, kojima je teško odrediti značenje, treba u prvom redu spomenuti veći broj *glinenih kugala*. Sve su te kugle masivne, nemaju nikakve rupe ni ornamente, a uglavnom su nadjene 1905. u Živkovićevom vinogradu. Raznih su veličina, a promjer im se kreće oko 6,0 cm. U kakvim su okolnostima nadjene te kugle ovdje na Kormadinu, toga ne znamo. Takvih je glinenih kugala nadjeno u Bosni na nalazištima u Butmiru,¹³ a nekoliko stotina komada nadjeno je u Srbiji u Jablanici. U Jablanici su te kugle nailazili redovito naokolo ognjišta, kuda su vjerojatno bile stavljane, da se ispale. Sličnih kamenih kugala nadjeno je osim u Butmiru još (kako Vasić navodi) na podnožju jednog tumu-

¹² Wilke, Die Religion der Indogermanen, Mannus-Bibliothek Nr. 31, Leipzig 1923. — Isti, Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa, Mannus-Bibliothek Nr. 10., Würzburg 1913.

¹³ Radimský-Hoernes, Die neolithische Station von Butmir, I. Theil, Wien 1895., str. 25.

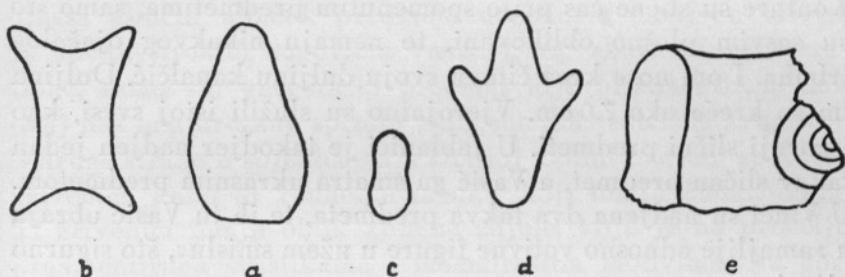
lusa u blizini Soluna, pa onda u Troji. Istraživači su mislili, da se ovdje radi o primitivnom priboru za žrvnjanje. Ako bi se to moglo još dopustiti kod ovih kamenih kugla, za glinene se to ne može ustvrditi. Zato i Vasić, upirući se još o neke nalaze u Nippuru, vjerojatno s pravom tvrdi, da se ovdje radi o kuglama za pračke.

Glineni utezi za tkalačke stanove veoma su česti inventar neolitičkih kuća. Tako je to i na Kormadinu (tabla VIII/3). Kormadinski utezi imaju stožasti, na vrhu zaobljeni oblik s kružnom osnovicom. Otprilike na dvije petine ukupne visine vrha nalazi se rupa, koja teče usporedno s osnovicom. Visina im se kreće oko 8,0 cm. Taj stožac može često puta biti sasvim nizak i gore nešto malo zaobljen tako da gotovo pokazuje oblik polukugle. Otprilike na polovici visine čitavog utega probušena je vodoravna rupa. Visina je takvih utega oko 5,0 cm, a promjer podnice oko 7,5 cm. Nailazi se i na gdje koji glineni uteg kruškolikog oblika, koji po čitavoj svojoj duljini ima probušeni kanal (sl. 2 a u tekstu). Visina se takvih utega kreće oko 5,0 cm.

Nadjen je ovdje i veći broj *pršljenova*. Oni na Kormadinu imaju redovito oblik okrugle, deblje, glinene ploče, koja u sredini nosi okomitu rupu (tabla VIII/4). Ti pršljenovi ili nisu nikako ukrašeni ili nose kao jedini ukras udubljeni širi kanal, koji teče koncentrično s rupom. Promjer se tih pršljenova kreće oko 8,0 cm, a debljina oko 3,0 cm.

Zanimljivi su i *glineni križoliki predmeti* s jednako dugačkim kracima. Ti kraci imaju valjčasti oblik (tabla VIII/2). Po dva vodoravna kraka imaju prema svom kraju naokolo urezanu crtu. Kroz dva nasuprotna okomita valjčasta kraka prolazi kanalčić. Sličan glineni predmet u susjednim nalazištima nadjen je u Jablanici, samo što je kod njega srednji dio (onaj, gdje se križaju kraci) oblikovan poput kugle i što je za jednu trećinu visine otprilike kraći od naših. Vasić ga uvrštava među »predmete za nakit i druge tvorevine« i upozorava na jedan sličan predmet od bronce, odkopan na Glasincu. Mislim, međjutim, da se ovaj naš, kao i jablanički križoliki predmet mora ubrojiti u pribor za tkanje i pređenje, te da je služio za namotavanje niti odnosno konca.

Vjerojatno je, da su istoj svrsi služili i *glineni četverokutni predmeti s rogolikom završecima* na kutevima (sl. 2 b u tekstu): ovdje se svaki kut produžuje u jedan oduži rog. Dužinom četverokuta probijen je kanalčić od jednog kraja do drugoga. Dekoracija tog predmeta sastoji se od jednostavno, duboko i nepravilno urezanih crta. Duljina tih predmeta zajedno s rogolikim završecima kreće se oko 8,0 cm. Imamo još jedan, na dlaku sličan predmet s Kormadina, samo što je taj sasvim malen: duljina mu iznosi 2,8 cm, debljina 0,9 cm. Ne vjerujem, da je taj minijturni predmet služio kao grobni substituirajući predmet, budući da na samom Kormadinu nije otkopan nijedan neolitički grob. Vjerojatno je taj sitni pred-

Sl. 2

met služio kao dječja igračka. Ovome minijturnom predmetu odgovara jedan drugi slični minijturni kormadinski predmet, samo što mu je osnovni oblik više kvadratičan, a po sredini nosi jednu rupicu.

Svrsi predenja mora da je služio i sitni *glineni jajoliki predmet* (sl. 2 c u tekstu): jajolikog je oblika, u sredini nešto uvučen. Po duljini njegovoj teče naskroz kanalčić. Duljina mu iznosi 4,2 cm. Sasvim slični predmeti nadjeni su i u Vinči u dubini od 7,4 m. Razlika je samo u tome, što ovi komadi iz Vinče nemaju po čitavoj duljini kanalčić. Na njima se vide otisci trave. Vasić ih tumači velikom fantazijom i tvrdi, da su to substituirajući kolači, koji bi se stavljali na lomaču pokojnika umjesto pravog kruha.

Možda da je za pribor kod predenja služio i *glineni predmet u obliku posudice* (tabla IX/6). Predmet izgleda kao sitna,

masivna amforica, s dva stožasta, gore okrenuta prihvata. Kroz čitavu dužinu predmeta ide jedan kanalčić, koji izlazi, na stajnoj plohi predmeta. U Jablanici je nadjeno nešto sličnih predmeta, kojih dimenzije odgovaraju otprilike kormadinskim. Vasić i kod ovih predmeta misli, da se radi o nakitu, pa se poziva na slične brončane predmete iz glasilačkih tumulusa, a osim toga kod tih predmeta nazrijeva on i vezu s Trojom, budući da oni kopiraju oblike trojanskih posuda. Ne bih se mogao složiti s Vasićevim mišljenjem o namjeni tih predmeta, budući da već radi svojih dimenzija nikako nisu mogli služiti kao nakit.

Slični su i glineni predmeti na našoj slici 2 d u tekstu. Konture su slične čas prije spomenutim predmetima, samo što su sasvim plošno oblikovani, te nemaju nikakvog ojačalog trbuha. I oni nose kroz čitavu svoju duljinu kanalčić. Duljina im se kreće oko 7,0 cm. Vjerojatno su služili istoj svrsi, kao i gornji slični predmeti. U Jablanici je takodjer nadjen jedan takav sličan predmet, a Vasić ga smatra ukrasnim predmetom. U Vinči su nadjena dva takva predmeta, te ih tu Vasić ubraja u »amajlije odnosno votivne figure u užem smislu«, što sigurno nije ispravno.

Posebnu pažnju zaslužuje ulomak *glinenog predmeta sa spiralnom dekoracijom* (tabla VI/1). Ulomak pripada jednom velikom glinenom predmetu od sasvim proste gline. Unutrašnja je strana pomalo konkavna i glatka, dok je na vanjskoj strani u visokom reljefu prikazana pravilna, plastična spirala. Drugi jedan veliki ulomak, takodjer od veoma proste i nepročišćene gline, vjerojatno pripada sličnom ili možda čak i istom predmetu (sl. 2 e u tekstu). Ulomak je visok 16,5 cm, dugačak 18,5 cm, a deo 10,5 cm. On predstavlja gornji rub jednog predmeta, koji na jednoj svojoj površini ima urezanu spiralu (ili možda koncentrične kružnice: ne može se točno odrediti, budući da je ulomak oštećen). Jedan slični glineni ulomak nadjen je u Vinči u dubini od 4,9 cm. Donja mu je površina neravna i sivocrno ispaljena, dok su na gornjoj površini, koja je crveno ispaljena, izvedena spiralna udubljenja.

¹⁴ Vinča II, Beograd 1936., sl. 193. i str. 101 s.

Vasić¹⁴ odbija mogućnost, da bi taj ulomak mogao predstavljati dio jedne posude ili da bi činio dio oplata nekog groba. Nasuprot tome on donosi pretpostavku, da bi ta ploča mogla biti tabla za igru figurama. Ta njegova pretpostavka, kao i uopće pretpostavka o postojanju table za igru s figurama čini mi se odviše smionom. Meni se čini jedna druga mogućnost vjerojatnijom. Na Vučedolu je nadjen u jednom podrumu u dubini od 4,40 m jedan veliki glineni predmet, koji napadno podsjeća na kretske »horn of consecration«: debela osnovica produžuje se na svojim kraćim stranama okomito u vis u obliku širokih rogova. Vjerojatno je, da je i taj vučedolski predmet, kao i slični kretske predmeti, služio u kultne svrhe. Kormadinski glineni ulomak predmeta nepoznate namjene sasvim je sličan širokim rogovima vučedolskog »horn of consecration«, samo što vučedolski predmet nije ornamentiran, dok ovaj naš ima urezanu spiralu (odnosno koncentrične krugove). S druge strane u sojenicama u Donjoj Dolini nadjeni su kućni žrtvenici, kako to Truhelka misli,¹⁵ koji imaju čudan oblik. Ti žrtvenici imaju oblik glinene zdjele, koja je na pročelju ornamentirana svastikama i meandrastim motivima. Na gornjem rubu te zdjele nalazi se glineni nastavak, sastavljen od jedne vodoravne dulje i jedne kraće okomite cijevi, koja je postavljena okomito u sredini spomenute vodoravne šuplje cijevi. To je normalan oblik donjodolinskih kućnih žrtvenika. Kod kuća, koje su bile podignute iznad grobova, ti su žrtvenici imali rupama prošupljeno dno, a ispod njega glineni široki lijevak s rupom u sredini, koja ide sve do ispod podnice sojenice: ti su žrtvenici bili određeni za libacije. Kako smo spomenuli, tu žrtvenici imaju kao ukras plastične svastike i meandraste motive. Kod našeg ulomka (tabla VI/1) nema tih motiva, ali je mjesto njih plastična spirala. Promotivši ove analogije, možemo s dosta velikim postotkom vjerojatnosti reći, da i naši kormadinski ulomci, kao i onaj iz Vinče potječu s jednog kućnog ognjišta-žrtvenika, odnosno da su predmeti, kojih su dijelovi ovi naši ulomci, služili u kultne svrhe.

¹⁵ Truhelka, *Studije o podrijetlu*, Zagreb 1941., str. 102 s.

V.

Osvrnut ćemo se sada na keramiku u užem smislu tj. na *glineno posudje*, otkopano na Kormadinu. Oblici posudja, koje se ovdje javlja, tipično je najvećim svojim dijelom za (po Menghinu¹⁶) južnovrpčasto-keramičku kulturu, koja obuhvata nekoliko skupina: nalaze skupine Sava-Temes nalazimo na području Slavonije i Banata, nalazi bosanske skupine najizrazitiji su u butmirskom nalazištu, dok predmeti s nalazišta treće skupine, Jablanice, odgovaraju otprilike Vinči II. Kormadinski nalazi odgovaraju uglavnom jablaničkoj skupini. Zato je možda i prihvatljivija podjela, što ju je predložio Jenny, o kojoj će, međjutim, kasnije biti više govora.

Kao tipični oblici dolaze ovdje u prvom redu *velike plitke tave* (tabla I/4, II/4). One su od sasvim proste i nepročišćene gline, te pripadaju gruboj keramici za kuhinjsku upotrebu. Stijenke su debele i ukošene tako, da je dno u promjeru samo nešto manje od promjera otvora. Stijenke su u odnosu spram veličine tave dosta niske. Na vanjskoj strani stijenke nalaze se vodoravni prihvati u obliku ispupčenja, a koji se puta uz rub tave nalazi i izljevak. Takvu tavu nalazimo i u Jablanici,¹⁷ a više je primjeraka nadjeno i u Vinči.¹⁸ Ovdje one dolaze u dubini od 8,7 do 3,48 m.

Inačica tog oblika je okrugla zdjela od sasvim grube gline s dosta visokim stijenkama, s uvučenim rubom na otvoru, s plastično ispupčenim prihvataima i izljevkom na samom rubu otvora. Gornji rub može biti više ili manje uvučen, te tako tvori manji ili veći otvor. Slične zdjele nalazimo u Jablanici,¹⁹ a i u Vinči,²⁰ gdje dolazi u dubini od 2,96 m.

Nešto bolje pročišćenu glinu imaju *visoke lijevkaste zdjele* (tabla I/1). Stijenke su visoke i još uvijek dosta debele, ali ipak tanje od gore spomenutih tava. Kod naše zdjele stijenke ne idu sasvim ravno, nego su nešto zaobljene, no dno je u promjeru još uvijek mnogo uže od otvora. Na njima se bliže

¹⁶ Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit, Wien 1931., str. 371 s.

¹⁷ na pr. Jablanica fig. 109.

¹⁸ na pr. Vinča IV, Beograd 1936., sl. 37, 46, 99, 115, 168.

¹⁹ na pr. Jablanica fig. 108.

²⁰ Vinča IV, str. 42., No. 1428.

otvoru nalaze raznoliki prihvati u obliku jačih ili slabijih ispupčenja, no nikada ne dolaze probušene drške ili ušice. Javlja se, međutim, i čisti lijevkast oblik takvih visokih zdjela, gdje stijenke idu sasvim ravno, a ne zaobljeno. Inačica takve lijevkkaste zdjele nastaje, kad se vrat počinje posebno naglašavati i odijeljivati od trbuha (tabla III/4). Onda nastaje nešto jače profilirana lijevkkasta zdjela s ispupčenjima kao prihvataima i gotovo plastički odijeljenim vratom od trbuha.

Sl. 3

Kod takvih je zdjela glina već daleko finija i pročišćenija, a površina se mehanički glača. Kod trećeg tipa tih zdjela (tabla I/2) nasadjen je na samu lijevkkastu zdjelu jedan okomiti valjčasti vrat. I kod tih je zdjela glina pročišćena i dobro uglaćana, a na ramenima se nalaze ispupčeni prihvati. Jedan primjerak drugog tipa takve zdjele poznam iz Jablanice,²¹ a iz Vinče imamo dosta sličnih primjeraka, stratigrafski određenih. Ovdje je tipološki najstariji primjerak onaj, što smo ga mi naveli kao treći tip,²² a nadjen je u zemunici. Razlika od naše zdjele je samo u tome, što je vrat nešto malo ukošen, a ne okomit, kao kod naše zdjele. U Vinči se onda od 7,5 m na više javljaju lijevkkaste zdjele, koje smo mi označili kao

²¹ Jablanica fig. 112.

²² na pr. Vinča IV, sl. 11.

tip prvi i drugi.²³ Javljaју se u većoj mjeri otprilike do dubine od 4,1 m. Jedan rijetki primjerak nadjen je u dubini od 1,6 m, samo što je njegov obod ponešto sužen.

Isti, samo plitki, lijevkasti oblik imaju i kormadinski *tanjuri* (tabla I/3). Stijenke su im dosta debele, glina nešto bolje pročišćena. Oni se od lijevkaste zdjele zapravo ni ne razlikuju po obliku, nego samo dimenzijama. Ti tanjuri nemaju nikakve drške ni prihvata, samo jedan primjerak ima na stijenci jače ispupčenje kao prihvata. Vanjska im je površina mehanički glačana. U Vinči nalazimo takvih tanjura kroz mnogo slojeva,²⁴ počevši otprilike od 8,4 m, pa sve do otprilike 3,5 m.

U velikom su broju nadjene na Kormadinu *kalotaste kupe* u raznim inačicama (tabla II/3, IV/4). One mogu imati ili čisti kalotasti oblik ili je opet gornji rub kupe uvučen prema unutra, pa tu može doći na trbuhu do jače, odnosno slabije profilacije ili je konačno kod trećeg tipa na donji, kalotasti dio nasadjen okomiti, valjčasti vrat tako, da rub posude nije više uvučen unutra. Sve su te kupe napravljene od fino pročišćene gline, stijenske su im sasvim tanke (oko 3 mm), glina je redovito žutkastocrvenkaste, odnosno sive boje, a vanjska je površina redovito mehanički glačana. U Vinči²⁵ nailazimo i na takvo fino, stolno posudje, koje se ovdje, međutim, javlja veoma kasno. Nalazimo ga od dubine 4,1 m do 2,0 m. Jablanica, koja odgovara Vinči II, uopće ne poznaje takve kupe. Prema tome će te kupe na Kormadinu odgovarati također najmlađem neolitičkom sloju.

Rijetko se javljaju *visoke amfore* s tri vodoravno probušene prstenaste drške (tabla III/1). Glina je dosta gruba, stijenske su debele, a boja je žutkasto-crvena. Vrat je relativno dosta kratak i uzak, dok je trbuh veoma jak. U Vinči²⁶ nadjen je velik broj amfora, koje pokazuju raznolike oblike i inačice. Neke od njih imaju na trbuhu, kao i naše kormadinske, tri okomite prstenaste drške, dok ih druge imaju po dvije ili

²³ na pr. Vinča IV, sl. 101.

²⁴ na pr. Vinča IV, sl. 36, 45 a, 45 b, 68 a, 68 b, 68 c, 102, 125 a, 125 b.

²⁵ na pr. Vinča IV, sl. 108, 180, 181, 191 a, 191 b, 191 c, 191 d; Vinča II, sl. 362.

²⁶ na pr. Vinča IV, sl. 77, 100 a, 100 b, 170.

četiri. Takve amfore nalazimo u Vinči u dubini od 7,6 m, pa sve do dubine od 4,1 m.

Od *manjih lonaca* imamo s Kormadina jedan zanimljivi oblik (tabla III/5). Stijenke su od relativno dobre gline i dosta su tanke. Na rubu otvora glina je na tri mjesta upolje izvrnuta u obliku krpa: tako oblikovani rub služi kao izljevnik.

Poseban oblik pokazuje *veliki lonac* (tabla II/5). Glina je nešto bolja, crvenkaste boje. Lonac je trbušast, gornji mu je dio nešto uvučen, dok je vrat i rub otvora opet izvučen upolje. Na trbuhu se, jedna nasuprot druge, nalaze dvije vodoravno prošupljene drške, koje na svom gornjem kraju imaju kosa plosnata produljenja. Sličan oblik, samo jasnije profiliran i s višim vratom, te običnim prstenastim drškama, nadjen je u Vinči²⁷ u dubini od 8,4 m.

Dva oštro profilirana *veća vrča*, što smo ih ovdje reproducirali, ne pripadaju više neolitiku, već prelaznom odnosno brončanom dobu. Jedan od njih (tabla IV/5) od fino pročišćene gline, crveno podložene, oštro je profiliran, te vjerojatno predstavlja prijelaz k brončanom dobu. Drugi (tabla IV/5) s oštrom profilacijom i rogolikim ispupčenjima na ramenima i plitkim kanelirama predstavlja već rijetku brončanodobnu keramiku Kormadina, kao što je to i mala posudica od tamnosive gline (tabla V/7) s oštrim ramenima.

Izniman je oblik neolitičkog vrča s kormadinskog nalazišta jedan ulomak (sl. 7 u tekstu) od tamnosive gline sa sjajno uglačanom vanjskom površinom. Trbuh je vrča jako naglašen, kratki je vrat u svom najvećem dijelu uvučen, a na rubu opet malo izvraćen upolje. Visina je ulomka 8,8 cm. Na najširem mjestu trbuha nalazi se jedno kružno, plosnato ispupčenje (promjera 2,4 cm), a oko njega su koncentrično nanizana četiri niza rupica. Takve rupice, koje su bile ispunjene bijelom masom, vidimo još i na drugom dijelu ulomka, samo se ne može odrediti, po kakvom su sustavu poredjane. Na trbuhu vrča, odmah ispod vrata, nalazimo mjestimice okomite, dosta široke i nepravilno vodjene kanelire.

Manji vrč napravljen je od prostije gline, a ima sličan oblik, kao i spomenuti lonac na tabli II/5. Razlika je jedino

²⁷ Vinča II, sl. 57.

u tome, što nema tako jako naglašeni trbuh (tabla III/2) i što su mu ušice drugačije. On ima, naime, na trbuhu tri jača ispupčenja, koja su vodoravno probušena.

Oblik ovih manjih vrčeva imaju i *manje glinene čaše*. Jedna od njih (tabla III/5) napravljena je od sasvim grube gline žutkaste boje, a na trbuhu ima dva ispupčenja (nastala utiskivanjem jabučica na prstima), koji služe kao prihvat. Sličnu čašu imamo i iz Jablanice.²⁸ Druga je čaša (tabla IV/2) daleko bolje i finije izrade. Površina joj je crveno podložena, a ornamenti (nizovi usporednih crta i kosih pojaseva, ispunjenih točkicama) su urezani i ispunjeni bijelom masom. Na trbuhu su dvije ušice u obliku rogolikih ispupčenja s vodoravnom rupom, a između njih polukuglasta ispupčenja, od kojih su dva neprobušena, a tri imaju vodoravne rupice. Treća čaša (tabla III/6) ima također crveno podloženu površinu, ali nema nikakve drške ni prihvata. Ona se svojim oblikom odvaja od gornjih čaša, te pokazuje oblik, koji nam je inače više poznat iz Butmira, gdje takve oblike nalazimo i kao dječje igračke,²⁹ da kasnije nadjemo isti oblik neobično bogato dekoriran i u većim razmjerima.³⁰ Slični, ali degenerirani oblik naći ćemo onda i u Vinči,³¹ samo što je ovdje dodan više ili manje valjčasti vrat i prihvat. Ta je posuda nadjena u dubini od 5,5 m.

Manje zdjelolike kupe pokazuju raznovrsne oblike. Prvi oblik predstavlja kalota s okomitim, dosta visokim obodom, koji je po svojoj sredini malo uvučen (tabla V/1). Kao ornamenat dolaze na pregibu oboda kružna udubljenja. Sličnu kupu imamo iz Butmira,³² a i Vinča poznaje taj oblik.³³ Sličan oblik pokazuje jedna druga mala zdjelolika kupa s Kormadina, samo što je kod nje obod još jače uvučen. Visoka je 5,6 cm. Glina je finija i dobro pročišćena, žutkaste boje, a stijenke su sasvim tanke. Na prelomu između trbuha i oboda

²⁸ Jablanica fig. 104.

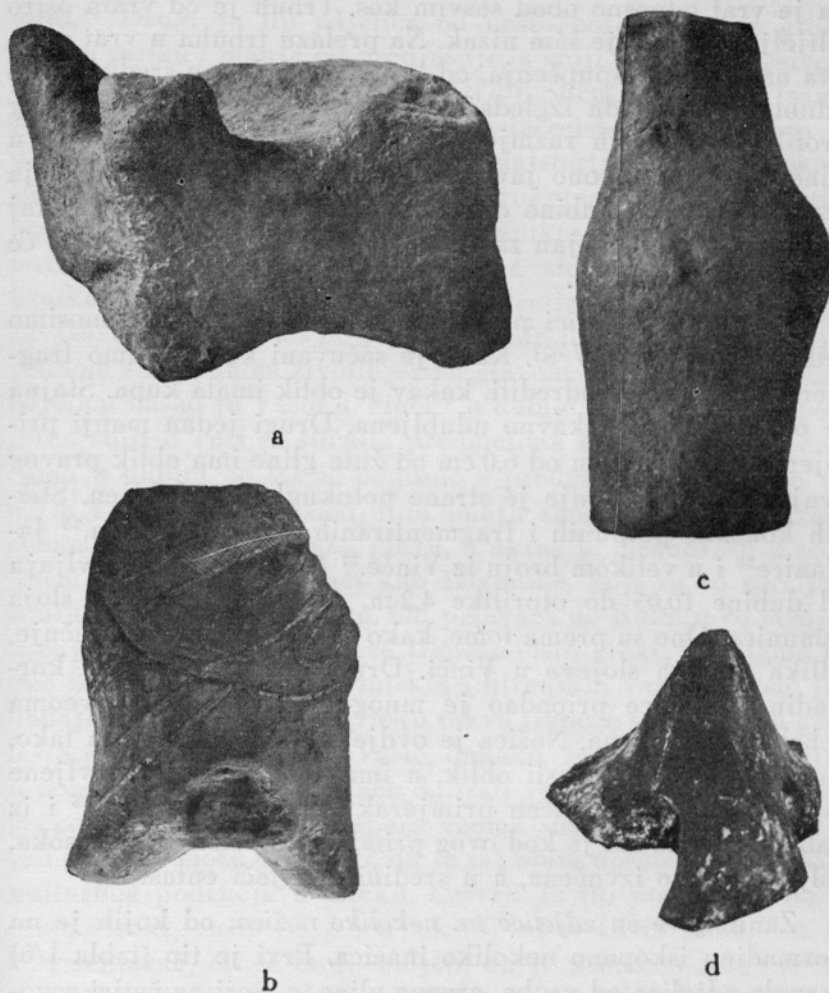
²⁹ Fiala-Hoernes, Die neolithische Station von Butmir, II. Theil, Wien 1898., fig. 17, 20, 21. — Butmir I, Taf. IV, 14.

³⁰ Butmir II, Taf. VI, 6.

³¹ Vinča II, sl. 58.

³² Butmir I, fig. 21.

³³ na pr. Vinča IV, sl. 69 a.

Sl. 4

dolaze kose kraće i plitke kanelire. Po kvaliteti gline i izradi spada ta kupa u skupinu velikih plosnatih kalotastih kupa, o kojima smo gore govorili, a koje se u Vinči javljaju u dubini otprilike od 4,1 m do 2,0 m. Treću vrstu zdjelolikih kupa predstavlja 5,9 cm visoka kupa od proste tamnosive gline. Površina je sasvim neravna. Oblik je gotovo bikoničan, budući

da je vrat odnosno obod sasvim kos. Trbuh je od vrata oštro odijeljen, a vrat je sâm nizak. Na prelazu trbuha u vrat stoje dva nasuprotna ispupčenja, od kojih je svako po sredini malo udubljeno tako, da izgledaju kao dva roga. Posudje sličnog profila samo većih razmjera nadjeno je u velikom broju u Vinči.³⁴ Ovdje se ono javlja od najvećih dubina tj. od sloja zemunica, pa do dubine otprilike od 4,7 m. Znači, da je i taj oblik posudja značajan za stariju keramiku Vinče. A tako će biti i s Kormadinom.

Kupama na nožici pripadaju ulomci, od kojih donosimo jednu sliku (tabla V/8). Kako je sačuvani komad samo fragmentiran, teško je odrediti, kakav je oblik imala kupu. Stajna je ploha ovdje konkavno udubljena. Drugi jedan manji primjerak s promjerom od 6,0 cm od žute gline ima oblik pravog krnjeg stošca. S donje je strane polukuglasto udubljen. Sličnih komada, potpunih i fragmentiranih ima iz Butmira,³⁵ Jablanice³⁶ i u velikom broju iz Vinče.³⁷ U Vinči se one javljaju od dubine 10,03 do otprilike 4,2 m, tj. već počevši od sloja zemunica. One su prema tome, kako to i Vasić sam zaključuje, odlika starijih slojeva u Vinči. Drugi jedan primjerak kormadinske nožice pripadao je mnogo većoj posudi s veoma debelim stijenkama. Nožica je ovdje konično udubljena tako, da ima gotovo valjčasti oblik, a ima nasuprotno postavljene dvije velike rupe. Sličan primjerak imamo iz Butmira³⁸ i iz Babske,³⁹ samo što je kod ovog primjerka nožica dosta visoka, dolje naširoko izvučena, a u sredini ima jači entasis.

Zanimljive su *zdjelice na nekoliko nožica*, od kojih je na Kormadinu iskopano nekoliko inačica. Prvi je tip (tabla I/6) okrugla zdjelica od grube, crvene gline, a stoji na četiri rogo-like nožice. Sličan primjerak poznajemo iz Seskla,⁴⁰ koji je crveno-bijelo bojadisan, pa jedan tamnosivi primjerak iz But-

³⁴ na pr. Vinča IV, sl. 11, 25, 33, 45, 56, 127 a, 129 b.

³⁵ Butmir II, Taf. VI, 10 i Butmir I, fig. 26, 27.

³⁶ Jablanica fig. 113.

³⁷ Vinča IV, sl. 61 a, 61 b, 117 a, str. 11, 47 i 82; Vinča II, sl. 30, 246 do 251 b.

³⁸ Butmir I, fig. 25.

³⁹ Die Burg Vučedol, sl. 72, 1 u tekstu.

mira.⁴¹ Drugi je tip zdjelica od nešto bolje sivkaste gline, sasvim plitka i manja od predjašnje, a stoji na četiri masivne, debele, valjčaste nožice (tabla VIII/5). Slični primjerak (samo što je kod njega zdjelica posebno i jače istaknuta) nadjen je u Vinči⁴² u dubini od 8,4 m, te u najstarijem, starčevačkom sloju Vučedola.⁴³ Treći je tip četverokutna zdjelica na četiri nožice (sl. 4 a u tekstu). Ona je od žutkaste gline, na gornjoj površini sasvim plitko udubljena, a stoji na četiri sasvim kratke, stožaste nožice. Zdjelica na četiri svoja gornja kuta završava naizmjenice s po jednim rogolikim ispupčenjem i s po jednom stiliziranom životinjskom glavom. Jednu sasvim sličnu zdjelicu našao je Vasić u Vinči⁴⁴ u dubini od 8,4 m. Ona apsolutno stoji u vezi sa sličnim predmetima nadjenim u zemunicama u dubini od 9,1 m, odnosno s predmetima iz dubine od 8,5 m i 7,4 m,⁴⁵ koji međutim imaju samo na jednoj strani shematiziranu životinjsku glavu, a ukras je meandrasti motiv. Vasić te predmete tumači kao žrtvenike, koji su se stavljali u hramove, ali i u grobove. On prihvaća de Ridderovo mišljenje, po kome je oblik takve trapeze čisto grčki. Po njemu se one izrađuju u doba korintskih i kirenskih vaza, a Vasić još dodaje, da su se u 7. i 6. vijeku takve trapeze stavljale na grobove pokojnika na Teri. Vasić, dakako, zove sve te analogije u pomoć zato, da može Vinču datirati veoma kasno. Međutim, grčko je porijeklo tih trapeza veoma sumnjivo. Vjerojatnije je i prije se može dopustiti, da je taj oblik došao s balkanskog kulturnog područja u Grčku. Četvrti je tip posude na nožicama visoki lončić (sl. 4 b u tekstu) od sivkaste gline. On je fragmentaran, ali se može vidjeti, da je posudica bila sasvim uska. Stoji na tri kratke valjčaste nožice, a stijenke se lončića dižu gotovo okomito. Ornamentiran je crtama, što se sijeku pod kosim kutem i kružnicama: ornamenti su urezani i onda ispunjeni bijelom masom. Jedna posuda sličnog oblika mogla

⁴⁰ Menghin, nav. dj., Taf. XXXVII, 17.

⁴¹ Butmir II, Taf. VII, 7.

⁴² Vinča IV, sl. 66 b.

⁴³ Die Burg Vučedol, Taf. 19, 2, 3.

⁴⁴ Vinča II, sl. 329.

⁴⁵ Vinča II, sl. 41, 331, 332.

bi biti ona iz četvrtog trojanskog grada.⁴⁶ Peti je konačno tip (tabla II/2) od grube, sive gline. Zdjelica, koja je plitko udubljena, stoji na tri stožaste nožice. Na obodu zdjelice ima nekoliko plastičkih ispupčenja, a u sredini njezinoj stoji jedan kraći šuplji valjak, koji kao da je određen za svijeću. Vjerojatno je i ta posuda služila u kultne svrhe.

Od drugih oblika posuda zanimljiv je ulomak od tamnosive gline (sl. 5 a u tekstu), koji je pripadao jednom krnje-stožastom loncu. Ulomak je visok 10,7 cm. Na dnu se vide s vanjske strane rogožasti otisci. Stijenka je lonca okomito prošupljena s nekoliko nizova rupica. Sličnih je posuda nadjeno u Vinči⁴⁷ u slojevima od 8,5 m do 4,0 m tj. one pripadaju starijim slojevima u Vinči. Vasić ih smatra cjedilima, uspoređujući ih s grčkim cjedilima sličnog oblika za cijedjenje ulja, vina i drugih tekućina. Vjerojatno, da su ti predmeti i doista *cjedila*.

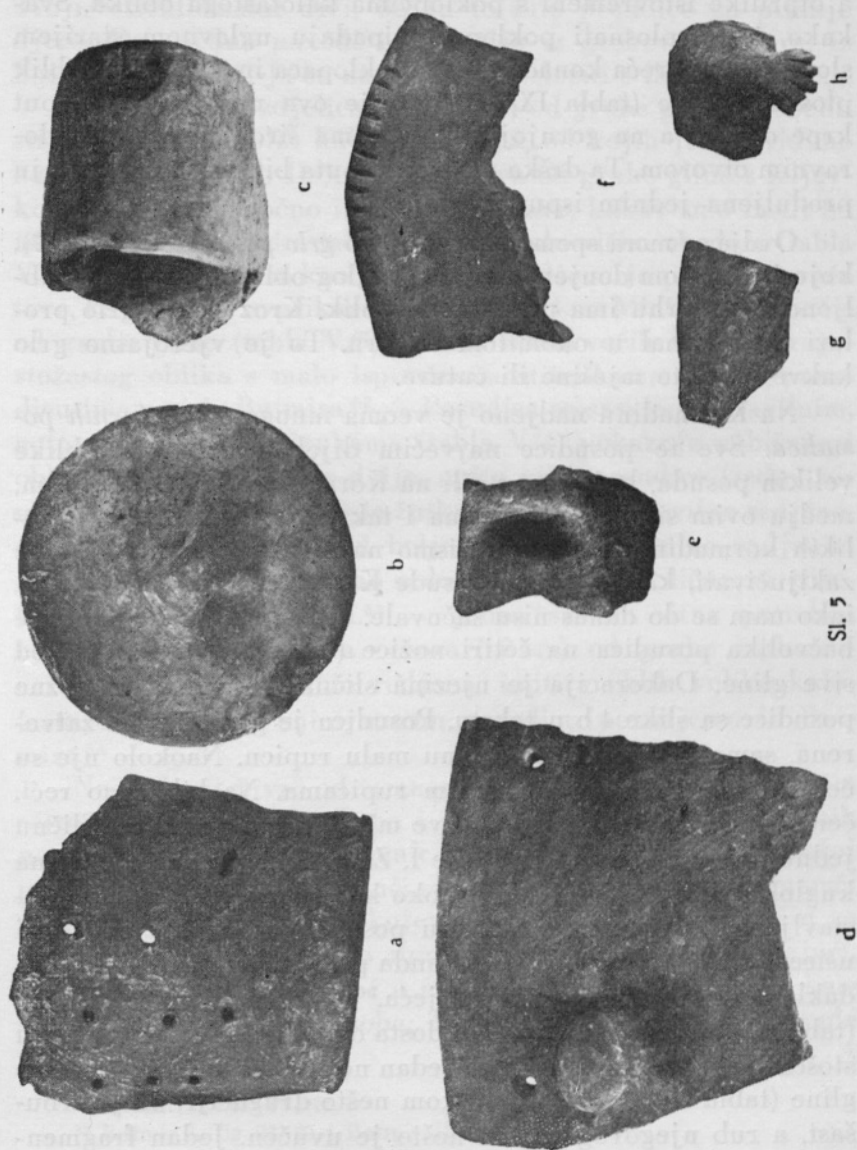
Kod *poklopaca* spomenut ćemo nekoliko raznih oblika, koji se javljaju ovdje na Kormadinu. Prvi je oblik (tabla I/5) polukuglast, na vrhu ima ispupčenje, koje ima vodoravnu rupu, a po površini poklopca nalazimo nizove rupica. Iz Butmira imamo jedan slični predmet,⁴⁸ samo što ovaj na vrhu nema prihvata, nego jedan oširoki otvor. Fiala taj predmet smatra cjedilom. Sličnog su oblika i dva poklopca iz Butmira, koji na vrhu imaju valjčast priхват, ali po površini nemaju rupica. Ovome sličan poklopac (dakle, bez rupica ali s prihvatom, koji ima rupu) nadjen je i u brončanodobnim sojenicama u Ripču. Gavazzi⁴⁹ uspoređuje taj poklopac sa sličnim predmetima, koji se još i danas po hrvatskim seljačkim gospodarstvima upotrebljavaju: to su tzv. pekve, koje se ugriju i stavljaju na jelo, koje se treba ispeći; na tu pekvu dolazi žeravka i pepeo, dok se samo jelo stavlja na očišćeno otvoreno ognjište. Drugi oblik kormadinskih poklopaca jesu okrugli pločasti poklopci. Oni mogu imati na sredini čepoliki prihvat (tabla VIII/6) ili imaju prstenastu dršku (sl. 5 b u tekstu). Takav se

⁴⁶ Schliemann, Ilios, Leipzig 1881., str. 596., Nr. 1053.

⁴⁷ Vinča IV, sl. 19, 38, 38 a, 38 b, 87 a, 87 b.

⁴⁸ Butmir II, fig. 40—42.

⁴⁹ Etnografski sastav, u Zemljopis Hrvatske, Obći dio, drugi svezak, Zagreb 1942., str. 651. i tabla VIII, 1.

poklopac javlja i u Vinči⁵⁰ u dubini od 3,6 m. U Vinči su takvi poklopci stratigrafski mlađi od poklopaca u obliku šljema, a otprilike istovremeni s poklopcima kalotastoga oblika. Svakako, i ovi plosnati poklopci pripadaju uglavnom starijem sloju Vinče. Treća konačno vrsta poklopaca ima također oblik plosnate ploče (tabla IX/1), samo je ova nepravilnog poput krpe oblika, a na gornjoj površini ima široku dršku s vodoravnim otvorom. Ta drška može koji puta biti na jednom kraju produljena jednim ispupčenjem.

Ovdje se mora spomenuti i *glineno grlo posude* (tabla IX/7), koje je na svom donjem kraju okruglog oblika i kružno udubljeno, a na vrhu ima prizmatični oblik. Kroz čitavo grlo prolazi uski kanal u okomitom smjeru. To je vjerojatno grlo kakve kožnate mješine ili čuture.

Na Kormadinu nadjeno je veoma mnogo *minijaturenih posudica*. Sve te posudice najvećim dijelom imitiraju oblike velikih posuda, koje smo našli na Kormadinu. Ima, međutim, među ovim sitnim posudicama i takvih oblika, koje kod velikih kormadinskih posuda nismo našli. Prema tome možemo zaključivati, kakve su još posude Kormadinci upotrebljavali, iako nam se do danas nisu sačuvale. Takva jedna posudica je bačvolika posudica na četiri nožice (tabla IV/1). Ona je od sive gline. Dekoracija je njeziná slična dekoraciji tronožne posudice sa slike 4b u tekstu. Posudica je gore sasvim zatvorena, samo u sredini ima jednu malu rupicu. Naokolo nje su četiri ispupčenja s vodoravnim rupicama. Ne bih znao reći, čemu je služio veliki uzorak ove minijaturene posudice. Sličnu jednu posudu imamo i iz Troje I. Za razliku od naše, ona ima kuglolički oblik. Gore je otvor, oko kojega su koncentrično postavljene četiri rupe. Po obodu posude postavljene su četiri ušice, vertikalno probušene. Posuda pada u rano metalno doba, dakle u prvu polovinu 3. tisućljeća.^{50a} — Mali ljevkastí lončić (tabla V/6) ima sprijeda jedan dosta dugačak izljevák u obliku stošća. Taj sitni lončić imitira jedan nešto veći lončić od crvene gline (tabla II/1), koji je oblikom nešto drugačiji: on je trbušast, a rub njegovog otvora nešto je uvučen. Jedan fragmen-

⁵⁰ Vinča IV, str. 112., No. 1450.

^{50a} Hoernes-Menghin, nav. dj. str. 250, sl. 2.

tarni lončić od sive gline (tabla IX/4) nadjen je također na Kormadinu. Sličan je lončić nadjen i u trećem naselju u Troji.⁵¹ Schliemann drži, da su to bile posudice za pitanje djece. On ujedno navodi i analogije iz grobova s Cipra, iz Egipta i s Rodosa. Ja se ne bih mogao složiti s tim mišljenjem. — Mala kalotasta zdjelica (tabla V/2) od grube gline i debelih stijenki imitira oblik kalotastih kupa, od kojih jednu vidimo na primjer na tabli II/3. — Sitna tava od grube gline s izljevkom (tabla IV/6) točno imitira oblik tave, kakav smo imali na tabli II/4. — Jednako tako i tava s malo višim obodom (tabla V/10) i ispupčenjem kao prihvatom radjena je po uzoru veće tave, kakva nam je prikazana na tabli I/4. — Minijaturni lončić od grube gline (tabla V/3) imitira oblik većih lonaca krnjestožastog oblika s malo ispupčenim stijenkama. Sličnu posudicu imamo i iz Butmira.⁵² — Posudica sa sasvim nepravilnim, gotovo okomitim stijenkama (tabla V/4) pokazuje uobičajeni oblik zdjele, dok druge dvije, nešto više, posudice (jedna visoka 3,2 cm od sasvim proste žutkaste gline, nepravilno radjena, a druga 2,6 cm visoka od bolje gline i s pravilno radjenim stijenkama) imaju konično položene stijenke. Slične su zdjelice nadjene u Butmiru.⁵³ — Jedna sasvim sitna posudica (visine 1,5 cm, promjera otvora 3,2 cm) od grube žutkasto-crvene gline, nepravilno radjena, imitira oblik velike kalotaste kupe. Sličnu minijaturnu posudicu poznajemo iz Butmira.⁵⁴

Nešto je veći vrč od tamnosive gline (tabla V/5) s vratom oštro odijeljenim od trbuha i izljevkom na prelomu. Sličnih posuda nadjeno je i u Jablanici⁵⁵ i u Vinči.⁵⁶ Najsličnija našoj posudici iskopana je u Vinči u dubini od 3,6 m. Vasić tumači te posudice kao žižke, u kojem bi slučaju izljevak služio za provlačenje fitilja. On to tumači i potkrepljuje pokazajući, kako su žižci postojali već u minojsko doba na Kreti, a i kasnije u grčko arhaisko doba. Tumačenje značenja te posude

⁵¹ Ilions, str. 454., Nr. 447.

⁵² Butmir I, Taf. IV, 13.

⁵³ Butmir I, fig. 22, 23 i Butmir II, fig. 14.

⁵⁴ Butmir II, fig. 13, 14.

⁵⁵ Jablanica, fig. 106.

⁵⁶ Vinča IV, sl. 196 b.

kod Vasića, jasno, odviše je nategnuto. — Sasvim sitna, od crvene gline nepravilno izradjena trbušasta posudica (tabla V/9) ima na vratu dvije dosta široke rupe, koje su kod velikih uzoraka sigurno služile za nošenje. — Prva od njih (sl. 4 c u tekstu) visoka je 6,8 cm, od žutkaste gline. Ona je nepravilnog, bikoničnog oblika s okruglom stajnom plohom i uskim otvorom na vratu. Druga je visoka 6,9 cm, od sivkaste gline, s vanjske strane uglačane. Ima sasvim nepravilan oblik visoke amfore s kratkim vratom, koso nasadjenim. Usred vrata je široki otvor. Vrat su nekada s trbuhom spajale dvije nasuprotne prstenaste drške, koje su danas otkinute. Treća amforica (sl. 6 u tekstu) visoka je 6,6 cm, promjer trbuha iznosi 3,4 cm. Ona je od žutkaste gline. Oblik je bikoničan i to takav, da je svaki od nasuprotno stojećih krnjih stožaca u sredini dosta uleknut, a onda na kraju opet ispučen. Donji dio amforice svršava u obliku okrugle stajne plohe, dok gornji kraj ima oblik četverostrane prizme, tj. ima na četiri strane ispučenja. U sredini vrata nalazi se širi otvor, dok su dva nasuprotna ispučenja na vrhu vrata probušena po jednom okomitom rupom, a ramena su takodjer na dva nasuprotna mjesta okomito probušena. Amfora sličnog oblika samo velikih dimenzija nadjeno je i u Vinči.⁵⁷ Jedan je primjerak iz zemunica, dok su druga dva, takodjer oštro profilirana, jedan iz dubine 8,5 cm, a drugi 6,8 cm.

Spominjali smo već i dosada razne oblike *prihvata*, *ušica* i *drški*, koje nalazimo kod kormadinskih posuda. Da još jednom ponovimo i dodamo nekoliko novih oblika. Najčešća vrsta prihvata jesu prihvat i u obliku stožastog odnosno stožastoplosnatog ispučenja (tabla I/2). Druga su vrsta stožasta ispučenja s obe strane utisnutim jagodicama prsta (tabla I/1). Treća vrsta ima oblik višeg ili nižeg čepa (slika 5 d u tekstu). Četvrta su vrsta prihvat i u obliku valjčastog, okomito postavljenog slova L (tabla VIII/7). Peta su vrsta rogolika ispučenja, koso postavljena prema gore s oštrim rubovima i gore ravno odsječena (tabla IV/3). Šestu konačno vrstu prihvata čine široki plosnati vodoravni prihvat i s dvije okomite rupe (tabla X/1). — I ušice imaju redovito oblik stožastog ispučenja, samo što je ovo

⁵⁷ Vinča II, sl. 97 a, 97 b, 344, 345.

vodoravno probušeno jednom rupicom (tabla III/2). Drugi oblik ušice je plosnati četverokut (tabla IV/2), koji u dva svoja kuta svršava rogolikim ispupčenjem. — Drške pokazuju veoma raznolike oblike. Prva su vrsta drške u obliku širokog, plosnatog pojasa (slika 5 c u tekstu). Druga vrsta, koja češće dolazi, jesu okomite prstenaste drške (slika 5 e u tekstu: ulomak pripada jednom malom vrču od sive, finije gline; na vratu su vodoravne kanelire, a na trbuhu uz plastična ispupčenja još i kose kanelire). Treća su vrsta široke, prstenaste drške sa šiljastim stožastim nastavkom na gornjem kraju (slika 4 d u tekstu). Četvrta su vrsta prstenaste drške s čepolikim odnosno valjčastim nastavkom na vrhu (tabla IX/2). Peta su vrsta prstenaste drške s plosnatim zaobljeno-četverokutnim nastavkom na vrhu (tabla II/5). Šesta je, konačno, vrsta drška, koja čini punu kružnicu, dosta je debela i s vanjske strane po dužini kanelirana (tabla IX/8).

Nožice posuda takodjer smo već spominjali kod opisa pojedinih posuda. Prva vrsta je velika nožica oblika pješćane ure, masivna, s donje strane nešto konkavna: iz nje raste izravno kupa (tabla V/8). Druga vrsta je velika, masivna valjčasta nožica, s donje strane konkavna, a na dva suprotna kraja ima po jednu veliku rupu. Treća vrsta jesu male valjčaste nožice, kojih ima redovito tri ili četiri (tabla VIII/5). Četvrta vrsta jesu male stožaste nožice (tabla I/6). Peta je, konačno, vrsta nožica oblikovana poput malog plosnatog stopala s pet jasno izdiferensiranih prsti (slika 5 h u tekstu).

VI.

Dekoracija, koja se na Kormadinu javlja u veoma maloj mjeri, pripada raznolikim tehnikama.

U prvom redu dolaze *oštrim šiljkom urezani ornament*i. Ti su ornament i vjerojatno urezivani u glinu, nakon što se je ova prije paljenja osušila. Primjer takvog ornamenta imamo, recimo, kod jedne glinene figure (tabla VII/1) i kod jedne minijature posudice (tabla IV/1).

Zatim imamo *oštrim šiljkom urezane i inkrustirane ornamente*. Takva je tehnika primijenjana na pr. kod posudice tabla IV/2, gdje su urezani ornament i bili ispunjeni bijelom

masom, žuto bojadisanom ili kod tronožne posudice sl. 4 b u tekstu, gdje je inkrustaciona masa bila bijela.

Ornamenti nadalje mogu biti jednim *širim predmetom u glini udubljeni* i to, dok se glina još nije osušila. Kao primjer takve tehnike navodim figuru s table VI/3, gdje su ovako udubljene dosta dugačke, široke crte i posudicu sl. 5 g u tekstu, gdje su na prijelazu vrata u trbuh udubljeni krugovi.

Kod nekoliko posuda na vanjskoj površini dna nalazimo neke vrste *rogožinastog otiska* (tabla X/4), odnosno kako ga Janšak⁵⁸ naziva, sačolikog ornamenta. On redovito pokriva čitavu površinu dna.

Pojedinačno dolazi i *rovašeni ornament* (sl. 5 f u tekstu). Na našem primjeru vidimo kod jedne posude na pregibu vrata u trbuh jedno dugoljasto ispupčenje, koje je okomito naročeno.

Sasvim iznimno dolazi na jednom ulomku posude s okomitim stijenama *gajtanski ornament* (tabla X/2). Ovdje su u svježu glinu utisnuta po tri usporedna vodoravna gajtana.

Konačno još dolazi kod finijih posuda i *plitko kaneliranje* (tabla X/3). Ono nalazimo najčešće na ramenima plitkih zdjelica. Kanelire su ovdje kose, usporedne i dosta pravilne. Kanelire na sl. 7 u tekstu više su okomite i ne teku u ravnoj crti.

Osim linearne nalazimo na gdje kojoj posudi i *plastičnu dekoraciju*. Ovdje, dakako, ne mislimo na prihvate, ušice i drške, koje u širem značenju te riječi spadaju također u plastičnu dekoraciju posuda. Kao tri primjera te plastične dekoracije navest ćemo u prvom redu rub posude s table IX/3. Ovdje vidimo na gornjem rubu posude dva plosnata, rogolika ispupčenja. Slični primjerak imamo i s Vučedola,⁵⁹ gdje se on javlja unutar badenskog sloja. Drugi primjerak plastične dekoracije imamo na ulomku posude s table X/5. Ovdje vidimo na ulomku posudice od bolje sivkaste gline jedan kraći vodoravni plastični pojas, valovito oblikovan, u srednjem svom dijelu deblji, na krajevima tanji: na sredini tog valovitog pojasa okomito je postavljeno jače trokutasto ispupčenje. Na ulomku malog vrča na sl. 5 e u tekstu imamo treći primjerak plastične dekoracije.

⁵⁸ Staré osídlenie Slovenska, Turčiansky Sv. Martin 1938.

⁵⁹ Die Burg Vučedol, tabla XXIV, 3.

Tu na prijelazu vrata u trbuh na najširem mjestu vidimo jedno valjčasto ispupčenje, koje ovdje uz kanelire nema nikakvu drugu, nego dekorativnu funkciju.

Urezani odnosno udubljeni ornamenti pripadaju uglavnom vrpčasto-keramičnoj dekoraciji. Na glineroj figuri tabla VII/1 urezan je na suknji (uz spolni trokut) ornamenat meandrastih kuka. U Vinči se meandrasti motivi javljaju prije spiralnih.⁶⁰ Oni ovdje dolaze već u najdubljim slojevima tj. već u sloju zemunica, ali su i u kasnijim slojevima veoma česti. U najmladjim su slojevima veoma rijetki.⁶¹ Na jednom, ovdje neobjelodanjenom kormandinskom ulomku posude od sive gline s debelim stijenrama nalazimo spiralnu dekoraciju, gdje je međuprstor spirale ispunjen dubokim okruglim rupama; takve su rupe rasporedjene po pojasevima, odijeljenim jedni od drugih vodoravnim crtama, i drugdje po stijenrama te posude. Diskretno i nenaglašeno nalazimo motiv spirale na jednom mjestu i kod sjedeće figure na tabli VII/2. U Vinči se spirala javlja kasnije od meandra, a značajna je kao i meandar uglavnom za sred. slojeve u Vinči, a u najmladjim slojevima sasvim rijetka.

Kod već spomenute figure na tabli VII/2 dekoracija se sastoji od pojaseva s ubodenim točkicama, od pojaseva kosih crtica, zatim od okomitih pojaseva, kod kojih se nizovi usporednih crtica izmjenjuju s prugama, ispunjenim vodoravnim i okomitim crticama. Kod jedne stojeće figure suknja je označena dugačkim kosim crtama, dok na gornjem dijelu imamo pojedinačne ornamente u obliku slova V. Kod druge je opet figure suknja naglašena ornamentom šahovske ploče, samo što se ovdje nikako ne razlikuju tamna od svijetlih polja. Veći broj figura ornamentiran je prelomljenim crtama, koje tvore tupe kuteve. Jedna je figura po čitavoj svojoj površini ornamentirana pojasevima, koji su ispunjeni kraćim i gustije odnosno dužim i rjeđe poredanim usporednim crtama.

Sl. 6

⁶⁰ Vinča II, str. 173 ss.

⁶¹ Jedan takav rijetki primjerak je i meandar na suknji jedne ženske figure Vinča I, sl. 141.

Mala posudica tabla IV/2, podijeljena je s tri niza od po tri usporedne crte u dva široka polja, na kojima se izmjenjuju prazni pojasevi s pojasevima, koji nose nizove ubodenih rupica. Bačvolika posudica na tabli IV/1 ornamentirana je po čitavoj svojoj površini kosim usporednim crtama, koje su prekinute drugim nizom usporednih crta tako, da se ti nizovi sijeku gotovo pod pravim kutem. Tronožna posudica na sl. 4 b u tekstu ornamentirana je s jedne strane spiralama (ili koncentričnim krugovima?), a s druge strane kosim crtama, odnosno crtama, koje se savijaju gotovo pod pravim kutem (poput slova L), samo što je donji, vodoravni krak lučno zaobljen. Nekoliko ulomaka plitkih posuda s unutra uvrnutim rubom (tabla IX/3) nosi kao ornamenat nizove od po četiri urezane usporedne crte.

Kanelirana posuda sa sl. 7 u tekstu nosi na trbuhu jedno kružno plosnato ispupčenje, a oko njega četiri koncentrična niza dubokih i velikih rupa. Konačno se na jednom ulomku posude javlja kao ornamenat u glini utisnuti gajtan (tabla X/2).

VII.

Kod kormadinske keramike možemo razlikovati nekoliko slojeva, koji se međusobno razlikuju i načinom dekoracije, a isto tako i kronološki.

Vremenski je najmladja brončanodobna keramika, od koje vidimo najizrazitiji primjerak na tabli IV/5. Spomenuli smo već naprijed, da ova posuda i nešto malo drugih ostataka brončanog doba čine samo slučajne nalaze ovdje na Kormadinu. Kormadin je samo neolitičko naselje i nikad više iza neolitika nije bilo ovdje trajnog naseljivanja. Gore objelodanjena posuda je tipični primjerak keramike s rogovima (tzv. Buckelkeramik). Ta keramika u svojoj razvijenoj fazi nosi oko rogolikog ispupčenja često polukružne, koncentrične kanelire. Nalazimo je na jednom širokom području⁶² Češke, Moravske, Donje Austrije, Mađarske, Hrvatske, te na čitavom području lužičke kulture. Taj se tip posudja održava još i u rano željezno doba, gdje su ispupčenja rogoliko oblikovana i okomito postav-

⁶² Ebert, Reallexikon II., str. 199., s. v. Buckelkeramik.

ljena, te nisu s unutrašnje strane upolje iskucana. To se osobito lijepo vidi kod hallstattskog posudja u Češkoj i Madjarskoj. Ta se konzervativnost osobito jasno uočava u rano željezno doba u istočnoj provinciji Madjarske.⁶³ Naša brončanodobna posuda stoji najbliže toj madjarskoj keramici, a jedna i druga imaju analogija u šestom naselju u Troji.⁶⁴ Analogije tih trojanskih posuda s madjarskom naglašava i H. Schmidt. Vjerojatno je, da i naša posuda pada u III. odnosno IV. brončanodobnu periodu Madjarske t.j u Tompinu periodu Tószeg C i Tószeg D, koje apsolutno datiramo otprilike oko 1400 do 900.

Kronološki i statigrafski nakon nje dolaze oni keramički oblici, koji su reproducirani na tabli IV/3 i 4, te II/3. To su zdjelice, odnosno kalotaste kupe od žutkaste i crvenkaste gline, s tankim stijenkama i uglačenom vanjskom površinom ili lonac od isto takve gline i tehničke izradbe. Tome još pridolazi nešto sličnih ulomaka, koji su jako profilirani. Jedan takav primjerak (tabla X/3) je od sive gline s plitkim kanelirima, a od neobjelodanjenih ulomaka spominjem jedan ulomak bez kanelira, ali s jakom profilacijom. Spomenuli smo, da na slične oblike kalotastih kupa nailazimo u Vinči u najmlađim slojevima tj. uglavnom od 4 m na više. Znači, da su ti oblici stratigrafski i kronološki mlađi od srednjih slojeva u Vinči (Vinča II), koji odgovaraju Jablanici, odnosno Kormadinu. Jablanica te keramike ne poznaje s jednostavnog razloga, što je ta keramika mlađa od Vinče II. Na Vučedolu⁶⁵ je unutar badenskog sloja nadjena jedna sasvim slična kalotasta kupa, koje kvaliteta odgovara našim kupama: jedna je razlika, što joj je rub malo upolje izvrnut. Nije isključeno prema tome, da i te kormadinske posude pripadaju badenskoj keramici. Badenski kulturni sloj prethodi na Vučedolu tipičnoj vučedolskoj keramici tj. prethodi onome razdoblju, koji se po starijoj terminologiji naziva »bakrenim dobom«. Zato je i pogrješno, kad R. R. Schmidt badensku kulturu smatra brončanodobnom kulturom. Jednako tako i kalotaste kupe, slične kormadinskima, prethode u Vinči panonskoj keramici, te tako one i ovdje pokazuju, da

⁶³ Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, u 24-25 Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1934/35., str. 103.

⁶⁴ Ilios, na pr. Nr. 1369, 1374, 1375.

⁶⁵ Die Burg Vučedol, Taf. 23., 1.

padaju pod konac neolitika. Prema tome, već i po stratigrafskim analogijama, a također i svojim oblicima (to vrijedi posebice za lonac na tabli IV/3) gornje kormadinske posude padat će pod konac neolitika.

Toj badenskoj kulturi morat ćemo onda pribrojiti i nešto drugog posudja, odnosno ulomaka posuda. Tako će ovamo ući i ulomak kaneliranog lonca sa sl. 7 u tekstu, zatim ulomak ma-

Sl. 7

lenog vrča s drškom, također kaneliran sa sl. 5 e u tekstu, a vjerojatno i ulomak ruba posude s dva rogolika ispupčenja s table IX/5. Sličan ulomak, samo što taj ima tri rogolika ispupčenja i dekoraciju jednostavnih kosih ureza i točkica, imamo i s Vučedola, a nadjen je u badenskom sloju.⁶⁶ Istoj toj kulturi pripadat će i ulomci malih trbušastih lončića s visokim cilindričnim vratom i visokom drškom, kakvi su nadjeni ovdje na Kormadinu, a značajni su za badensku kulturu.⁶⁷ Schráníl,⁶⁸ kad govori o češkom i moravskom mlađem neolitiku, ubraja ovamo — unutar tzv. nordijske kulture — i kaneliranu keramiku, koja je po njemu južnog podrijetla, odnosno ona bi bila nastavak jugoistočne jordansmühlske kulture. Prema Tompi⁶⁹ u Madjarskoj ta kultura nije nastala i ne dolazi nikada samostalno, nego uvijek zajedno s kasnoneolitičkim i eneolitičkim kulturama. Ona se javlja pod konac kulture Potisja i prema tome označava i konac mlađeg neolitika. Isti je slučaj i u Vinči, dok na Vučedolu, kako smo već rekli, i na Sarvašu prethodi ta badenska kultura eneolitičkoj, vučedolskoj kul-

⁶⁶ nav. dj. Taf. 24., 3.

⁶⁷ nav. dj. Taf. 25., 7—11.

⁶⁸ Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, 1928., str. 59 ss.

⁶⁹ 25 Jahre, str. 48 s.

turi. Oslanjajući se, vjerojatno, na Schránila i Tompu (koji ne odbija mogućnost južnog podrijetla badenske kulture) zaključuje Schmidt, da je i hrvatsko, kao i srpsko podunavsko područje imalo važan udio kod oblikovanja badenske kulture, koju on smatra nordiziranom vrpčastom keramikom (Bandkeramik). Kronološki padala bi badenska kultura, na madjarskom području, u vrijeme nešto prije 2000.⁷⁰

Osamljen je ulomak posude s table X/2. Spomenuli smo, da je to primjerak s gajtanskim ukrasom (Schnurkeramik). Tu gajtansku keramiku nalazimo raširenu na jednom dosta širokom području od Ukrajine preko Pruske na Dansku i Nizozemsku, pa Rajnom do Švicarske, zatim do južne Njemačke, Moravske, Češke i Šleske.⁷¹ U Češkoj i Moravskoj, po Schránilu,⁷² nije nadjeno dosada nijedno čisto gajtansko-keramičko naselje: kadgod je takva keramika nadjena po naseljima, uvijek je pomiješana s drugom keramikom. Ona je po mišljenju Schránilovom došla ovamo sa sjeverozapada i nije posljedica jedne, nego više imigracija. U Madjarskoj ne nalazimo tragova gajtansko-keramičke kulture, a ni u Hrvatskoj. Ovaj je primjerak sasvim slučajni nalaz, koji je možebiti trgovinom došao u Srijem negdje iz Češke ili Moravske. Kronološki, po Tompi, pada gajtanska keramika iza badenske tj. u eneolitik, koji bi u Češkoj i Moravskoj padao nešto iza god. 2000.

Vremenski najstarija i najbogatija je na kormadinskom nalazištu tzv. slavonsko-srpska kultura. Spomenuli smo naprijed, da Menghin u svom djelu »Weltgeschichte der Steinzeit« južno-vrpčasto-keramičku kulturu dijeli na skupinu Sava-Temes (Slavonija), bosansku skupinu (Butmir) i srpsku skupinu (Jablanica). Prije toga je ispravnije uočio,⁷³ da se najstarija keramika doonda poznatih slavonskih nalazišta mora apsolutno povezati sa starijim slojem nalazišta u Vinči i Jablanici. Takvu

⁷⁰ Tompa, Die Bandkeramik in Ungarn, Archaeologia Hungarica, V—VI, Budapest 1929., str. 64.

⁷¹ Hoernes - Menghin, Urgeschichte der bildenden Kunst, Wien 1925., str. 318.

⁷² nav. dj. str. 73.

⁷³ Hoernes-Menghin, nav. dj. tabela na str. 774. i 786.

je onda diobu prihvatio J e n n y.⁷⁴ Vezanje starijih slavonskih i srpskih neolitičkih kultura u jednu podskupinu vrpčaste keramike je sasvim točno i opravdano. Točno je u izvjesnoj mjeri i njeno vezanje s moravsko-ugarskom Lengyel-keramikom, samo se toj vezi ne smije pridavati odviše velika važnost. Ta povezanost dovela je Menghina⁷⁵ čak do dileme, nije li se lengyelska keramika počela razvijati negdje na području Srbije ili Bosne, te bi prema tome njena pojava u Madjarskoj i Moravskoj bila već sekundarna. Veza s lengyelskom keramikom ipak nije tako uska, kako se to redovito kod pojedinih autora naglašava. Povezanost slavonsko-srpske neolitičke kulture s lengyelskom, kao i s butmirskom, sedmogradskom i bugarskom kulturom, postoji, ali se ona očituje otprilike onoliko, koliko i veza slavonsko-srpske kulture s egejskom, odnosno još bliže tesalskom kulturom. Ta je povezanost uvjetovana zemljopisnim položajem slavonskih i srpskih nalazišta, jer su se na tom području nužno morali križati pojedini uplivi i pojedine kulture: ta, ovuda su išli stari kulturni, trgovački i migracioni putevi.

Mislim, da se kod skupine Jablanica — Vinča II — Kormadin (tome moramo dodati još i Pločnik)⁷⁶ mora uvijek gledati na jedan relativno samostalni razvoj u odnosu spram drugih susjednih vrpčasto-keramičkih kulturnih skupina. Ova naša skupina pokazuje kod svih svojih nalazišta i identičnost u oblicima posuda, kao i u njihovoj dekoraciji i idoloplastici, te u oblicima kamenog i koštanog orudja, odnosno orudja od rogovlja. Dekoracija sama za sebe ne može se uzeti kao dokaz za bližu povezanost pojedinih naselja vrpčaste keramike, jer je ona na primer u svom sjevernom graničnom području jednaka dekoraciji užeg Podunavlja.⁷⁷ Isto je takav slučaj i s pojedinim oblicima posudja, kao i s ostalim inventarom pojedinih naselja. Tek kad naidjemo na identičnost oblika u čitavom inventaru, kao što je to slučaj kod Kormadina — Vinče II —

⁷⁴ Zur Gefäßdekoration des donauländischen Kulturkreises, MAG, Bd. LVIII, Heft I. und II., str. 73 ss.

⁷⁵ Hoernes-Menghin, nav. dj. str. 786.

⁷⁶ Grbić, Pločnik, Beograd 1929.

⁷⁷ Buttler, Die Bandkeramik in ihrem nordwestlichen Verbreitungsgebiet, Ansbach 1930.

Jablanice, kao najizrazitijih predstavnika te skupine, tek onda možemo govoriti o kulturnoj i etničkoj povezanosti pojedinih nalazišta.

Kormadinska kultura nije najstariji neolitički sloj, koji nalazimo ovdje unutar slavonsko-srpske skupine. Najstariji je sloj Vinča I, odnosno sloj starčevačke kulture, koji bi otprilike odgovarao Körös-kulturi u Mađarskoj: ta kultura bila bi u Mađarskoj, prema Tompi, istovremena s linearnom keramikom. Ostaci starčevačke, odnosno Körös-kulture jasno su se pokazali kao najstariji neolitički kulturni slojevi i kod nedavnih iskapanja na Sarvašu i Vučedolu: ispod te kulture dolazi na spomenutim nalazištima zdrava zemlja. Dakako, da ne smijemo i ne možemo ni Vinču I — Starčevo, kao ni Kormadin — Vinču II — Jablanicu smatrati dvim sasvim različitim kulturama, nego samo starijim i mlađim razvojnim stupnjem jedne te iste kulture.^{77a} Najstarija neolitička kultura velikog područja Donjeg Podunavlja, Donje Austrije, Moravske i Češke pokazuje na čitavom području, kako to i Schli z točno primjećuje,⁷⁸ u osnovi iste oblike. Pojedini razvojni stupnjevi unutar rane kulture tog područja i pojedini odsjeci unutar tog velikog područja pokazuju, dakako, mnogo inačica. Na osnovi te rane kulture razvila se onda visoka vrpčasto-keramička kultura, koja nam se pokazuje možda u najljepšem svom obliku baš kod Butmira.

Kako Körös-kultura odgovara Vinči I odnosno Starčevu, tako će i Kormadin — Vinča II — Jablanica odgovarati kulturi Potisja. Svakako, već je i Korošec⁷⁹ zaključio, da bi slavonska kultura mogla biti istovremena s kulturom Potisja, no istovremeno on ne isključuje mogućnost, da je i Körös-kultura ne jedan predstupanj, odnosno razvojna faza, nego posebna skupina unutar drugih kultura Podunavlja, kod kojih bi igrale

^{77a} Do toga zaključka dolazi i Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford 1929. Po njemu Vinča II kronološki teče paralelno s Butmirom, samo što se butmirska kultura javlja nešto prije. Vinča II bi apsolutno kronološki počela oko 2400., te označuje njegovu periodu Danubian II, ali već s prijelazom u Danubian III: tu već počinje brončano doba.

⁷⁸ *Die Systeme der Stichverzierung und des Linienornaments*, PZ, Bd. II. 1910., str. 143.

⁷⁹ Körös — Vinča, u GMBH g. LIV. 1942., str. 84.

važnu ulogu početak slavonske neolitičke kulture, kultura Potisja i Vinča I. Kronološki bi, prema tome, Starčevo — Vinča I — Körös padala otprilike prije 3000., dok bi Jablanica — Vinča II — Kormadin padali negdje iza 3000 (po starijim kronološkim tabelama).

VIII.

Osteološki materijal, koji je iskopan na Kormadinu, može nam dati približnu sliku o upotrebi domaćih i divljih životinja u gospodarstvu kormadinskog neolitičkog čovjeka. Kost, odnosno rogovlje, koje je ovdje nadjeno, djelomice je obradjeno, a djelomice neobradjeno. Po tom materijalu možemo vidjeti, da je kormadinski čovjek poznavao i služio se raznim vrstama cervida i bovida, pa riba, te da je nadalje poznavao dabra (*castor fiber* L.), svinju (*sus scrofa* L.) i konja (?), od kojega možda potječe jedan ulomak. (Kosti je ljubezno pregledao profesor dr. Josip Poljak.)

Sve su nam te životinje poznate i s drugih neolitičkih naselja u Hrvatskoj, a pogotovo s onih, bolje istraženih u Bosni.

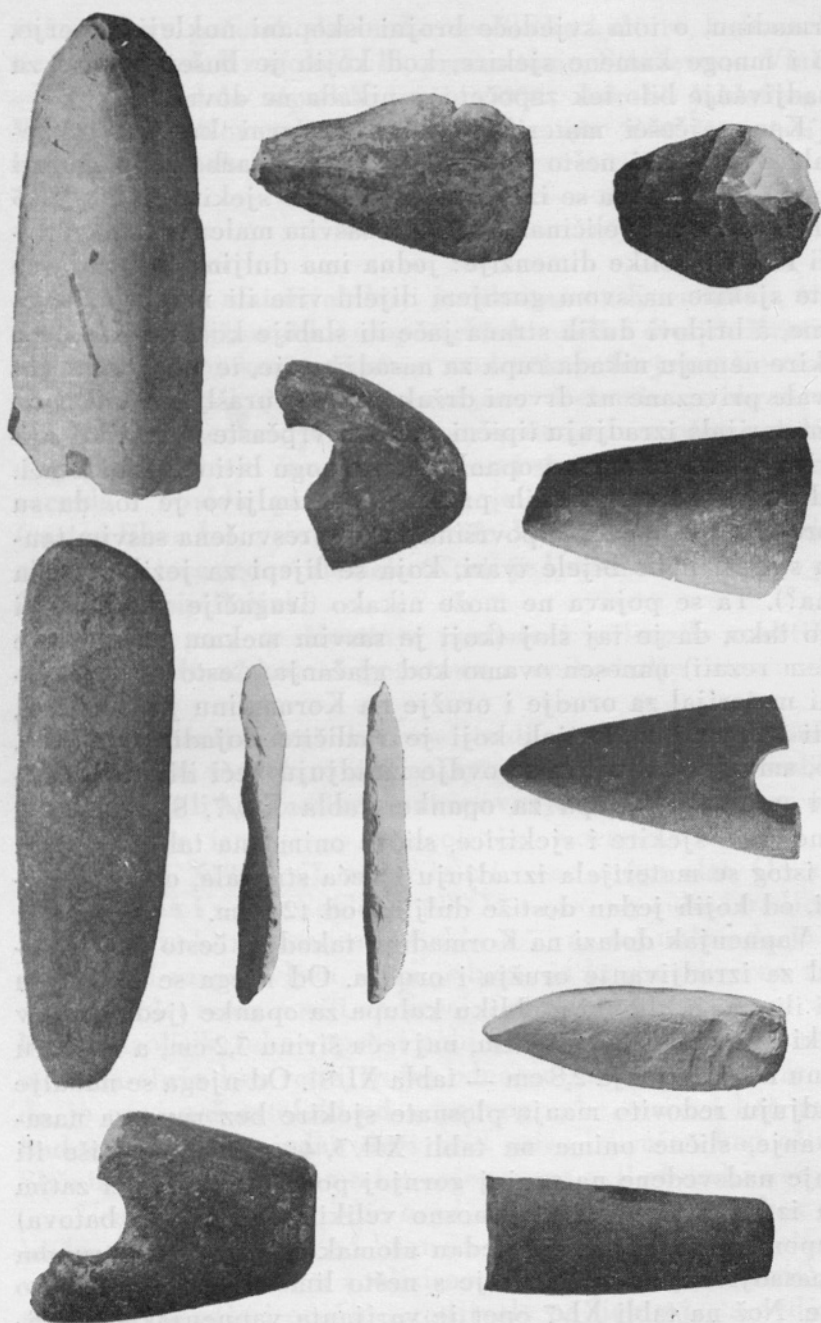
Od rogovlja cervida izradjivali su se redovito budaci (tabla X/8, 9), te sjekire (tabla XI/3). Budaci su sigurno velikim dijelom služili kao motike za okopavanje zemlje. Od kosti ostalih životinja izradjivao je neolitički Kormadinac razna šila (tabla X/6 i XI/1, 2, 6), zatim igle i tome sličan alat. Od kosti je izradjena i udica (tabla X/10). Od veprovog zuba izradjen je amulet ili nakitni privjesak (tabla X/7) na taj način, da je zub po duljini raspolavljen, a na jednom je kraju izbušena rupa, da se amulet može nositi na vrpici. Taj je oblik nakita značajan baš za neolitik, iako veprovi zubi u svim narodima i svim vremenima služe kao ratni trofej odnosno amulet. No, može biti, da je ovaj naš artefakt od veprovog zuba služio i kao nožić, budući da mu je jedan duži brid ostro izbrušen kao oštrica. Sličnih primjerka imamo i u sojenicama u Robenhausen-u.

Uza sve to pretežni dio orudja i oružja kormadinskog neolitičara napravljen je od kamena i kremenja (taj je materijal velikom susretljivošću analizirao prof. dr. Ljudevit Barić). Da se je ovo orudje i oružje izradjivalo na licu mjesta ovdje na

Kormadinu, o tom svjedoče brojni iskopani nukleji i iverje, kao i mnoge kamene sjekire, kod kojih je bušenje rupe za nasadjivanje bilo tek započeto, a nikada ne dovršeno.

Kao najčešći materijal dolazi sitnozrni kremen materijal, koji sadrži nešto karbonata. Taj je karbonat magnezit (MgCO_3). Od njega se izradjuje ponajviše sjekire (tabla XI/5 i XII/3, 4) raznih veličina. Mogu biti sasvim malene, a mogu dostići i dosta velike dimenzije: jedna ima duljinu 14,0 cm. Sve su te sjekire na svom gornjem dijelu više ili manje nadsvedjene, a bridovi dužih strana jače ili slabije konvergiraju. Te sjekire nemaju nikada rupa za nasadjivanje, te su se upotrebljavale privezane uz drveni držak ili u nj urašljene. Od istog se materijala izradjuju tipični pratioci vrpčaste keramike, klinovi u obliku kalupa za opanke. I oni mogu biti dulji ili kraći. Kod svih gore navedenih predmeta zanimljivo je to, da su dobro i fino uglačani, a površina im je presvučena sasvim tankim slojem neke bijele tvari, koja se lijepi za jezik (možda glina?). Ta se pojava ne može nikako drugačije protumačiti nego tako, da je taj sloj (koji je sasvim mekan, pa se može nožem rezati) nanesen ovamo kod glačanja. Često upotrebljavani materijal za orudje i oružje na Kormadinu je sitnozrni, gusti kremen materijal, koji je različito bojadisan: bijelo, sivo, smeđe. Od njega se ovdje izradjuju veći ili sitniji klinovi u obliku kalupa za opanke (tabla XII/7, 8), pa zatim raznovrsne sjekire i sjekirice, slične onima na tabli XII/3, 4. Od istog se materijala izradjuju i veća strugala, odnosno noževi, od kojih jedan dostiže duljinu od 12,4 cm.

Vapnenjak dolazi na Kormadinu također često kao materijal za izradjivanje oružja i orudja. Od njega se izradjuju veći ili manji klinovi u obliku kalupa za opanke (jedan takav veliki primjerak ima 17,5 cm, najveću širinu 3,2 cm, a najveću visinu nadsvodjenja 2,8 cm — tabla XI/8). Od njega se nadalje izradjuju redovito manje plosnate sjekire bez rupe za nasadjivanje, slične onima na tabli XII/3, 4: mogu biti više ili manje nadsvedene na svojoj gornjoj površini. On služi zatim i za izradjivanje većih, odnosno velikih sjekira (ili batova) s rupom za nasadjivanje. Jedan ulomak takvog bata s rupom za nasadjivanje pomiješan je s nešto limonitne tvari i nešto gline. Nož na tabli XI/7 opet je varijanta vapnenjaka tj. sili-

8 TS

ficirani litavski vapnenjak. On se je na Kormadinu upotrebljavao i za izradjivanje ukrasnih predmeta. Tako vidimo od njega izradjeno jedno dugme (tabla XII/1 a, b) i jedan ukrasni privjesak (tabla XII/6).

Pješčenjak služi takodjer za izradjivanje oružja i orudja. Nož (tabla XII/2) izradjen je od takvog pješčenjaka sa znatnom količinom kalcitne tvari kao cementom.

Za nožiće (tabla XII/5), manja strugala i strugače, bušaće, pilice i za slično orudje upotrebljava se pretežno ahāt. Nukleji (tabla XI/4), ovdje nadjeni, svjedoče o tome, da se je orudje i oružje doista ovdje na Kormadinu i izradjivalo. Taj je ahāt raznobojan: bjelkast, sivkast, žut, svjetlosmedji, tamnosivi, crni. Dimenzije svih tih artefakata dosta variraju. Ima na primjer nožića, koji dostižu duljinu od 8,0 cm, a ima jedan sasvim sitni nožić, kome duljina iznosi 1,5 cm. Kod nas je ahāt dosta rijedak: nalazimo ga kod Lepoglave, pa na Plješivici kod Samobora. Naš potječe vjerojatno iz Fruške gore, gdje ga nalazimo u tamošnjim trahitima. (Još nešto kamenog i kremennog orudja, strugala, čekića, batova, sjekira itd. vidi na sl. 8 u tekstu).

IX.

Posebice je zanimljivo pogledati kulturne veze ove slavonske, odnosno slavonsko-srpske vrpčastokeramičke kulture s jugoistokom Evrope, odnosno s bližim Istokom. O tim vezama govori sasvim opširno već sam Vasić u svom mnogo puta navedenom djelu o Vinči, gdje onda kod pojedinih keramičkih oblika, odnosno predmeta navodi analogije u Egeji. Pogdjegdje su te analogije nešto odviše nategnute, no to ne bi bila odviše velika pogriješka. Pogriješno je to, što veze izmedju Egeje i Vinče Vasić tumači tako, da je upliv išao s jugoistoka na sjever u Vinču, mjesto obrnuto. Na taj on način dobiva sasvim krive podatke za kronologiju slojeva u Vinči. Vasić se je tim pitanjem veza pozabavio već i prije.⁸⁰ Tada je on uspoređivao nalaze iz Jablanice, Čaršije, Malog Druma, Vinče i Kremenitih Njiva s nalazima iz Troje. Ovdje on, međjutim, ne rješava

⁸⁰ Prilozi ka rešavanju trojanskih problema, Glas srpske kralj. akad. LXX. 1906.

medjusobne analogije na tim nalazištima možda nekim etničkim migracijama. To on pitanje rješava pretpostavkom, da je neolitička kultura Podunavlja integralni dio jugoistočnog neolitičkog kulturnog područja.

Kasnije se tim pitanjem pozabavio Schuchhardt.⁸¹ Oslanjajući se na brojne nalaze iz Vinče zaključuje, da se u Vinči II, točnije u trećem njenom sloju (8 do 6 m) sve više javljaju uske veze Vinče sa Sredozemljem. Te veze idu preko Mikene, Krete, pa Kiklada do Troje. Ukratko je to pitanje dotakao Schuchhardt i u jednoj svojoj drugoj raspravi,⁸² gdje donosi usporedni materijal iz Srednje Evrope, Vinče, Makedonije, Grčke i Troje. Tu on dolazi do zaključka, da je vrpčasta keramika uopće ilirskog podrijetla. Iliri su, prema njemu, Jadranom doprli do Malte i Krete, a već prije toga, vjerojatno kopnom, kroz Makedoniju dalje na istok do Troje. Zato on i čitavu kulturu Troje I smatra balkanskom tvorevinom, dok nasuprot tome Troja II nema s Balkanom više nikakve veze, osim što su se pojedini oblici Troje I održali još i u Troji II. Na veze vrpčastokeramičkog kulturnog kruga, posebice Vinče, s eneolitičkom kulturom Palestine osvrnuo se Jirku.⁸³ On donosi u svojoj raspravi na tridesetak dvostrukih slika nalaze s jedne strane iz Palestine, a s druge strane iz vrpčastokeramičkog kulturnog kruga. Na temelju tog usporednog materijala zaključuje on, doduše ne apodiktički, da je već stariji eneolitik Palestine primio uplive iz vrpčastokeramičkog kulturnog kruga i to na taj način, da se je jedan dio nosilaca vrpčaste keramike odvojio od svog debela i prodro do u Palestinu. Time bi bila dokazana već za početak 4. tisućljeća jedna nesemitska imigracija u Palestinu. A kako je palestinsko starije eneolitičko doba egipatskim i babilonskim nalazima datirano otprilike od 4000. do 3400., to bi se onda i početak vrpčaste keramike u Podunavlju morao uzimati otprilike oko god. 4000. Mi se, dakako, ne ćemo upuštati u pitanje ispravnosti i točnosti

⁸¹ Die Urillyrier und ihre Indogermanisierung, u *Abhandlungen der Preuss. Akademie der Wissenschaften*, Jahrg. 1937. Phil.-hist. Klasse Nr. 4.

⁸² Wer hat Troja I gegründet, u *Abhandl. d. preuss. Akad. d. Wiss.*, Jahrg. 1940. Phil.-hist. Kl. Nr. 10.

⁸³ Die ältere Kupfer-Steinzeit Palästinas und der bandkeramische Kulturkreis, Berlin 1941.

navoda i zaključivanja kod gore spomenutih autora. Naglasit ćemo samo to, da su svi oni točno uočili, da vrpčastokeramički krug, a posebice slavonsko-srpska kultura, imaju bližih veza s istočnim Sredozemljem. Dakako, da su nesumnjive i veze sloja Kormadin — Vinče II — Jablanica s tesalskom kulturom. To je uočio već i Tsuntas,⁸⁴ koji je iznio razne analogije tesalskim nalazima, među ostalima analogije iz Troje, Butmira i Jablanice. Te analogije pokazuju neospornu vezu prehistorijske Hrvatske i Srbije s neolitičkom Tesalijom. Tsuntas, dakako, nije poznavao nalaze s Kormadina, pa ih nije mogao iskoristiti. Tesalski su nam nalazi iznijeli visoke ljevkaste zdjele,⁸⁵ kakve nalazimo i na Kormadinu (tabla III/4). U Tesaliji javlja se i spiralna dekoracija s ubodenim rupicama,⁸⁶ a i raznovrsne drške, koje se javljaju kod kormadinskih posuda, javljaju se i u Tesaliji.⁸⁷

Mi ćemo se ovdje osvrnuti samo na dva predmeta, koji pokazuju neosporne veze s jugom, odnosno jugoistokom. Prvo je mala antropomorfna posudica (tabla IV/2). Analogije za tu posudicu nalazimo u Troji, počevši od drugog sloja, pa zaključno s petim slojem, tj. otprilike od 2600. do 1900. po Blegen u i Bittelu.⁸⁸ Kad usporedjujemo trojanske antropomorfne posude s kormadinskom, moramo, međutim, ustanoviti, da je kormadinskom keramičaru bila nepoznata svrha, radi koje su se izradjivale antropomorfne posude. Zato su i plastične izbočine, koje su na posudici trebale prikazivati ruke, nos i oči ljudskog lika, ovdje na kormadinskoj posudici dane sasvim funkcionalno. Postoji, prema tome, očito neshvaćanje uzorka, po kome je ta posuda radjena. Iz toga opet slijedi, da je kormadinska posuda vremenski mlađa od prve takve trojanske posude, koja vremenski pada između 2500 i 2000. Kako je naša posuda kronološki otprilike istovremena s kulturom Potisja, to onda znači, da će i naša posuda padati vremenski iza 2500, a uzorak joj trebamo tražiti negdje u području Troje.

⁸⁴ Tsuntas, Prehistorijske akropole Dimini i Sesklo, Atena 1908. (grčki).

⁸⁵ nav. dj. sl. 210.

⁸⁶ nav. dj. sl. 113 i 114.

⁸⁷ nav. dj. sl. 215—217.

⁸⁸ Milojević, Zur Zeitstellung der ältesten Siedlung von Troja, u Arch. Anzeiger, Jahrg. 1948/49.

Druga vrsta zanimljivih kormadinskih predmeta jesu glineni valjci s rogolikim završecima (tabla VII/4). Oni imaju analogije u Tesaliji, gdje su slični predmeti nadjeni u slojevima bojadisane keramike. Samo što se ovi tesalski predmeti sastoje iz dva dijela: donji je sličan našima, a u rupu tog donjeg dijela umeće se kameni klin, koji je ukrašen bojadisanim ornamentima. Schuchhardt tumači te predmete kao minijaturna »sjedišta duša«. Da li je ta hipoteza točna, u to se ne ćemo upuštati. Važno je za nas samo to, da su i tesalski i kormadinski predmeti jednaki. Teško je odrediti, da li su stariji kormadinski ili tesalski predmeti. I jedni i drugi, naime, potječu iz neolitika. No, ako uzmemo u obzir ono opće kulturno kretanje, koje je sa sjevera i zapada išlo pravcem prema Egeji već u onim najranijim razdobljima preistorije onda možemo s mnogo vjerojatnosti reći, da su primjerci s Kormadina stariji, te da su služili kao uzorci za tesalska »sjedišta duša«.⁸⁸

Kormadinsko naselje, stojeći na prastarom onom putu, koji je vezao sjever s jugom, i noseći u sebi uplive i tragove sjevera i juga, nova je karika u lancu već dosada poznatih nalazišta tzv. slavonsko-srpske neolitičke kulturne skupine. Sva su ta nalazišta tako usko povezana, da nam govore ne samo o kulturnoj, već nam nužno nameću i pomisao o etničkoj njihovoj povezanosti. Kormadin nam svojim sasvim uskim vezama s Jablanicom i Vinčom može poslužiti kao novi dokaz, da se doista može govoriti o slavonsko-srpskoj kulturi unutar vrpčastokeramičke kulture. Ta se uska povezanost vidi osobito lijepo u keramičkim oblicima posudja i na njihovoj dekoraciji, te u bogatoj idoloplastici.

TABLA I.

1. Rukom radjena zdjela od svjetlocrvene gline. Vanjska je površina primitivno glačana. Nadjena je razlupana u mnogo komada. Ima dvije male ručke, jednu nasuprot druge: one nisu probušene, nego samo sa strane utiskom palca udubljene. Između njih, jedna nasuprot druge, stoje opet dvije plastično ispupčene letvice. — Visina 14,5 cm, promjer otvora 23,5 cm,

⁸⁸ Kako, nažalost, kod obradbe materijala nisam imao pri ruci novije literature, to sam se morao poslužiti onom, koja mi je stajala na raspoloženju.

promjer dna 10,5 cm. Na vanjskoj površini dna rogožasti otisak. — Iskopao Brunšmid 1904.

2. Polovica rukom radjene zdjele od tamnosive gline. Vanjska je površina primitivno glačana. Nadjena razlupana u nekoliko ulomaka, djelomice obnovljena. Na zdjeli je oštro odijeljen vrat od trbuha. Na prijelazu vrata u trbuh nalazi se plastično ispupčen prihvati, oblikovan kao rog. — Visina 18,5 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Šarkinoj zemlji.

3. Rukom radjena plitka zdjelica od sive gline. Stijenke su debele, a vanjska je površina primitivno glačana. Nadjena razlupana na nekoliko komada, djelomice je obnovljena, a dno joj jednim dijelom fali. Kako je vanjska površina posude i dno veoma oštećeno, ne može se reći, kakva je bila stajna ploha. — Visina 7,5 cm, promjer otvora 20,5 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u Vukojevićevom vinogradu.

4. Rukom radjena plitka zdjela od žutkastosive gline s veoma debelim stijenkama. Glina je izvana primitivno glačana. Bila razlupana u nekoliko komada, a djelomice je obnovljena. Zdjela ima na tri strane glinene prijvate u obliku rogova, dok je na četvrtoj strani rupa i glineni izljevak. — Visina 7,3 cm, promjer otvora 31,0 cm, a promjer dna 24,5 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Šarkinoj zemlji.

5. Rukom radjeni glineni kalotasti poklopac s debelim stijenkama od crvenkastosive gline. Nadjen je u nekoliko ulomaka, a jedna mu trećina otprilike fali. Ima na vrhu odebeli ovalni prihvat s jednom rupom. Od tog središta ide radialno prema rubu devet nizova rupica. — Visina s prihvatom 7,3 cm, promjer otvora 15,0 cm.

6. Rukom radjena plitka zdjelica od grube crvene gline. Nadjena razlupana na nekoliko komada, jedan manji dio fali, a tri su nožice otkinute. Zdjelica je okruglo udubljena, a na četiri strane ima po jednu nožicu u obliku roga. — Visina 6,2 cm, promjer otvora 9,4 cm. — Iskopao Poturičić 1904.

TABLA II.

1. Mali rukom radjeni lončić iz jasno crvene gline. Lončić je čitav, samo je izljevak u obliku stožastog ispupčenja s rupom djelomice otkinut. Visina 6,0 cm, promjer otvora 5,5 cm, promjer stajne plohe 3,0 cm. Iskopan 1904. na Šarkinoj zemlji.

2. Rukom radjena posudica od tamnosive gline. Sasvim grubi rad. Otprilike jedna trećina posudice fali. Ona je kružnog oblika, plitko udubljena, u sredini ima valjčasti usad kao kod modernih svijećnjaka. Rub zdjelice ima dva mala roščića, a vjerojatno ih je bilo četiri. Posudica stoji na tri stožaste nožice. — Sveukupna visina 4,5 cm, promjer zdjelice 8,0 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Caprdžinoj zemlji.

3. Rukom radjena kalotasta zdjela od svjetlocrvene gline. Nadjena razlupana na nekoliko ulomaka, manjim dijelom obnovljena. Površina je izvana primitivno mehanički glačana. Dno ima nepravilno okruglu stajnu plohu. Vrat je nešto oštrijom profilacijom odijeljen od trbuha. — Visina 7,7 cm, promjer otvora 17,8 cm. — Iskopao Brunšmid 1904.

4. Surova, rukom radjena zdjela od crvene gline. Nadjena razlupana u mnogo komada, djelomice obnovljena. Ona ima dva prihvata u obliku rogolikih ispupčenja. Bila je prije paljenja na nekoliko mjesta ulubljena. — Visina 6,8 cm, promjer otvora 42,0 cm, promjer dna 31,0 cm. — Iskopao Brunšmid 1904.

5. Rukom radjeni prosti lonac od žutkasto-crvenkaste gline. Razlupan u mnogo komada, djelomice obnovljen. Lonac ima dva, prema gore okrenuta prihvata, koji su providjeni s po jednom vodoravnom rupom. Rub je vrata na jednom mjestu ispupčen tako, da tvori izljevak. — Visina 29,5 cm, promjer otvora 19,1 cm, promjer dna 10,8 cm. Na vanjskoj strani dna nalazimo rogožaste otiske. — Iskopao Poturičić 1906. u vinogradu Milutina Živkovića.

TABLA III.

1. Rukom radjena amfora iz svjetlocrvene gline. Vanjska je površina grubo glačana. Razlupana u mnogo ulomaka, manjim dijelom obnovljena. Stijenke su mu debele, mjestimice pocrnjele od vatre. Na prijelazu između vrata i trbuha nalaze se tri okomite prstenaste ručke. — Visina 44,0 cm, promjer otvora 10,0 cm, promjer dna 13,6 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Šarkinoj čestici.

2. Rukom radjeni grubi lončić od žutkasto-crvene gline. Razlupan u nekoliko komada, sasvim neznatno obnovljen. On ima na najdebljem mjestu trbuha tri okomite prstenaste ručke. Na dnu s vanjske strane rogožasti otisci. — Visina 14,1 cm, promjer otvora 6,7 cm, promjer dna 6,0 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu (zakupnik Petar Buta).

3. Rukom radjeni grubi krnjestožasti lončić od žutkasto-crvene gline. Razlupan je u nekoliko komada, djelomice obnovljen. Stijenke su mu prema vani blago ispupčene. Na rubu otvora stijenke su na četiri mjesta upolje izvučene, te tvore četiri izljevka (jedan je oštećen). Ispod oštećenog izljevka nalazi se ostatak jedne plosnate ručke. — Visina 13,3 cm, promjer otvora 17,2 cm, promjer dna 9,3 cm. — Iskopao Poturičić 1903. na Mirkovićevoj zemlji.

4. Rukom radjena krnjestožasta zdjela od tamnosive gline. Razlupana na nekoliko komada, djelomice obnovljena. Vanjska je površina sjajno uglačana. Vrat je od trbuha odijeljen jednim jakim glinenim pojasom, na kome su stajala dva prihvata (jedan od njih danas fali) u obliku plastičnog ispupčenja. — Visina 15,2 cm, promjer otvora 32,5 cm, promjer dna 10,3 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

5. Grubi, rukom radjeni lončić od žutkasto-crvenkaste gline, od vatre mjestimice pocrnjele. Razlupan na nekoliko komada, manjim dijelom obnovljen. Na trbuhu ima dva mala prihvata od ispupčene gline s otiscima jabučica prsta. — Visina 7,9 cm, promjer otvora 6,2 cm, promjer dna 4,6 cm. — Iskopao Poturičić 1906. u vinogradu Milutina Živkovića.

6. Grubi, rukom radjeni, sasvim nepravilni lončić od crvenkaste gline. Kod paljenja napukao. — Visina 6,9 cm, promjer otvora 5,4 cm, promjer dna 4,2 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

TABLA IV.

1. Sitna bačvolika posudica od žutkaste gline, mjestimice od vatre pocrnjele. Stoji na četiri krnjestožaste nožice, od kojih su dvije oštećene. Po površini posudice urezan je ornamenat u obliku usporednih crta, koje se s drugim usporednim crtama sastaju pod kutem. Posudica je gore zatvorena, samo ima na vrhu jednu okruglu rupicu, koja vodi u šupljinu posudice. U visini te rupice na četiri strane vrha nalazimo po jedno ispupčenje, koje je služilo kao ušica za vješanje: dva nasuprotna ispupčenja su vodoravno, a ostala dva okomito probušena. — Visina 6,9 cm, promjer trbuha 4,7 cm.

2. Grubo, rukom radjeni lončić od crvene gline. Nadjen sasvim čitav, samo što je rub otvora malo oštećen. Posudica izgleda kao loše imitirana, odnosno degenerirana antropomorfna posuda. Ima dvije drške vodoravno probušene, koje završavaju s po dva roščića. Između njih su s jedne strane tri vodoravno probušene ispupčene ušice, a s druge strane dva neprobušena stožasta ispupčenja. Posuda pomoću triju nizova od po tri usporedne crte podijeljena je u dva pojasa. Oba su ornamentirana širokim kosim prugama, ispunjenim nizovima točaka. Ornamenti su urezani i ispunjeni bijelom masom. — Visina 9,4 cm, promjer otvora 5,1 cm, promjer dna 4,0 cm. — Iskopano 1904. na Šarkinoj zemlji.

3. Rukom radjeni lonac od crvene gline, s vanjske strane glačan. Dio vrata je obnovljen. Vrat je od trbuha dosta oštro odijeljen. Na jednoj strani lonac ima duži, piramidalno ispupčeni prihvat, a na suprotnoj je strani polukružno postavljen kraći glineni pojas s utisnutim kružnim udubljenjima. Na vanjskoj je strani dna rogožasti otisak. — Visina 13,0 cm, promjer otvora 9,5 cm, promjer dna 5,6 cm. — Iskopao Brunšmid 1905.

4. Rukom radjena kalotasta zdjela od crvene gline, s vanjske strane glačana. Razlupana na nekoliko komada, djelomice obnovljena. Vrat je od trbuha oštro odijeljen. — Visina 6,0 cm, promjer otvora 17,0 cm, promjer dna 4,3 cm. — Iskopao Brunšmid 1904.

5. Rukom radjeni vrč od crvenkaste, mjestimice od vatre pocrnjele gline. Drška i drugi manji oštećeni dijelovi djelomice su obnovljeni. Na trbuhu su tri stožaste kvрге, koje strše u vis: oko njih su koncentrično utisnute po tri polukružne pruge. Dvije su takve utisnute ispod drške. Između kvрга i drške, te kvрга međusobno na četiri su mjesta utisnuti pojasevi od po četiri okomite kraće crte. — Visina bez drške 8,5 cm, promjer otvora 10,5 cm, promjer stajne plohe 4,2 cm. — Iskopano 1906. u vinogradu Jovana Caprdže (prije Kreculj-Buta).

6. Gruba, rukom radjena minijturna zdjeličica od tamnosive gline. Rub je njezin na jednom mjestu stisnut, te tvori izljevak. — Visina 1,9 cm, promjer otvora 6,4 cm, promjer dna 5,9 cm.

TABLA V.

1. Gruba, rukom radjena minijturna zdjelica od crvene gline. Dio je stijenke oštećen. Niski cilindrični vrat oštro je odijeljen od trbuha. Na pojasu, koji dijeli vrat od trbuha, nalazi se ornamenat niza udubljenih kru-

gova. Ispod tog niza nalaze se na jednom dijelu stijenke dva pravilna, duboka kružna udubljenja. — Visina 5,2 cm, promjer otvora 8,5 cm, promjer stajne plohe 2,5 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

2. Gruba, rukom radjena minijturna zdjelica od žutkasto-sive gline. Rub joj je djelomice obnovljen. Na crti, koja rastavlja gornji, valjčasti od donjeg, kalotastog dijela nalaze se nepravilna udubljenja. — Visina 3,6 cm, promjer otvora 6,1 cm.

3. Sasvim grubo i nepravilno radjeni minijturni lončić s debelim stijenama od žutkasto-crvene gline. — Visina 5,1 cm, promjer otvora 4,0 cm.

4. Gruba, rukom radjena minijturna zdjelica s debelim stijenama od žutkasto-crvenkaste gline. Radjena je sasvim nepravilno. — Visina 2,3 cm, promjer otvora 3,4 cm, promjer stajne plohe 3,0 cm. — Iskopao Brunšmid 1904.

5. Dosta grubo radjeni minijturni vrč od tamnosive, mjestimice od vatre pocrnjele gline. Ramena posude dijele oštro trbuh od vrata. Vanjska je površina stijenki primitivno glačana. Na svom najširem mjestu vrč ima izvučeni izljevak. — Visina 6,7 cm, promjer otvora 3,4 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Caprdžinoj zemlji.

6. Grubo radjeni minijturni lončić od žutkasto-sive gline. U sredini stijenke nalazi se dosta veliki stožasti izljevak. — Visina 3,7 cm, promjer otvora 3,7 cm, promjer dna 2,2 cm.

7. Donji dio rukom radjenog brončanodobnog lončića od tamnosive gline. Čitav gornji dio fali. Ramena su oštro odijeljena od trbuha. Na njima se nalaze tri mala okomita ispupčenja poput stošca i jedan veći plosnati prihvat, koji danas fali. Posuda stoji na stajnom prstenu, koji s gornje strane uokviruje niz dugoljastih uboda. — Sačuvana visina 4,0 cm, promjer trbuha 8,8 cm, promjer stajnog prstena 3,8 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

8. Ulomak rukom radjene nožice posude od tamnosive gline. Nožica je s donje strane konkavno udubljena, inače masivna. Čitav gornji dio posude fali. — Sačuvana visina 6,6 cm, promjer konkavnog dijela nožice 7,4 cm.

9. Grubi, rukom radjeni minijturni lončić od crvene gline s debelim stijenama. Vrat je nešto ispod gornjeg ruba probušen na dvim suprotnim stranama većim rupama. — Visina 4,3 cm, promjer otvora 2,0 cm, promjer stajne plohe 2,5 cm. — Iskapan 1904. na Caprdžinoj zemlji.

10. Gruba, rukom radjena minijturna zdjelica s debelim stijenama od žutkaste gline. Oblikovana je sasvim nepravilno. Na stijenci dva nasuprotna, sasvim mala prihvata u obliku ispupčenja. — Visina 2,5 cm, promjer otvora 5,0 cm, promjer dna 4,5 cm.

TABLA VI.

1. Ulomak predmeta od žutkaste gline. Stijenka predmeta ima debljinu 2,0 cm. Na njegovoj vanjskoj strani nalazi se velika, pravilna, plastična spirala, koje promjer iznosi 12,5 cm. — Debljina spirale iznosi 3,7 cm, najveća duljina čitavog ulomka 16,4 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u Živkovićevom vinogradu.

2. Ulomak glinenog premaza pleternog zida s otiscima šiblja. — Duljina ulomka 16,0 cm.

3. Shematizirana ljudska figura od sive gline, mjestimice s tragovima crvene boje. Nos, grudi i pupak oblikovani su kao jača ispupčenja. Bokovi su oštro naglašeni i probušeni s po jednom vodoravnom rupom. Donji dio tijela svršava okruglom, konkavnom stajnom plohom. Ruke su kratki patrljci probušeni s po jednom vodoravnom rupom. I glava je, od tjemena do zatiljka, probušena dvim usporednim rupama. Figura je s obe strane ornamentirana po čitavoj dužini urezanim crtama, što se sijeku pod oštrim kutem. — Visina 10,9 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

4. Nešto oštećena ljudska figura od tamnosive gline. Ona sjedi na sjedištu, oblikovanom poput svoda. Noge su označene kratkim koničnim patrljcima, bokovi i grudi su polukružna ispupčenja, ruke kratke, a prsti su označeni s tri dublja ureza. Desni dlan pokriva desnu grud. Ispod vrata urezane su dvije crte, što se sijeku pod pravim kutem. Ni vrat ni glava nije sačuvana. — Sačuvana visina 8,9 cm, raspon sjedišta 8,1 cm.

TABLA VII.

1. Ženska figura ugojenih oblika od sive uglačane gline. Donji dio tijela svršava ovalnom stajnom plohom: odijeljen je od gornjeg dijela oštro urezanom crtom i prikazuje suknju, koja je ornamentirana meandrastim motivima. Na granici gornjeg i donjeg dijela tijela urezan je spolni trokut. Trbuh, bokovi i sjedište jako su ispupčeni: oko bokova teče u okomitom smjeru urezana polukružna crta. Ruke su stožasti patrljci, koji su probušeni s po tri vodoravne rupe. Grudi su sasvim neznatno naglašene. Ispod vrata, na prsima i na leđima urezane dvije crte (ogrlica ili izrez haljinca?), koje se sijeku gotovo pod pravim kutem. Nije sačuvan ni vrat ni glava. — Visina 12,8 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

2. Donji dio sjedeće figure od sive gline, djelomice pocrnjele od vatre. Potkoljenice su okrenute prema van i unatrag. Figura je od pojasa na niže ornamentirana okomitim, usporednim crtama, šahovskim poljima, pojasevima s urezanim trokutima ili usporednim crticama, te ubodenim rupicama. — Visina sačuvanog ulomka 3,4 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

3. Figura od žutkasto-sive gline. Donji dio završava s dva kratka, konična patrljka. Uši i nos naglašeni su ispupčenim šiljcima. Na grudima nalazi se grba, kroz koju prolazi kanalčić, a taj završava na sjedištu figure. Figura je nešto malo oštećena. — Visina 5,7 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

4. Predmet od žutkasto-crvene gline, razlupan na nekoliko komada. Donji je dio valjčast, dok se gornji produžuje u stranu u obliku dvaju šiljastih rogova. Kroz čitav lik prolazi okomito jedan kanalčić, koji završava na stajnoj plohi. — Duljina 6,2 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

5. Figura jedne četveronožne životinje (govedo?) od crvenkaste gline. Sve su noge koso upolje isturene, rep fali, a na glavi su dva rogolika ispupčenja (rogovi ili uši?). Desni rog i lijeva prednja noga nešto su oštećeni. — Visina 3,8 cm, duljina 5,0 cm. — Iskopana 1904. na Šarkinoj zemlji.

TABLA VIII.

1. Jelenja (?) glava od sive uglačane gline. Glava ima dva roga, dosta ispupčenu njušku i urezane oči. Glava je djelomice oštećena. — Visina 5,6 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

2. Križoliki predmet od žutkaste, glačane gline. Vodoravni, neprobušeni kraci nose unaokolo po jedan urezani prsten. Okomiti su kraci skroz naskroz probušeni jednim kanalom. — Visina 6,5 cm, širina 5,7 cm.

3. Stožasti uteg od žutkasto-crvenkaste gline. Dosta je oštećen. Otprilike na tri petine svoje visine on je probušen jednim vodoravnim, širokim kanalom. — Visina 8,5 cm, promjer okrugle stajne plohe 6,8 cm.

4. Nepravilno okrugao pršljen od crvenkaste gline. U sredini ima jednu dosta široku rupu. Oko nje koncentrično (samo na jednoj strani pršljena) teče široki, udubljeni kanal. S druge je strane dio pršljena oko rupe nešto povišen. — Promjer 9,0 cm.

5. Ulomak rukom radjene zdjelice od žutkasto-sive gline. Ona je dosta oštećena. Rubovi udubljene zdjelice su dosta tanki, nešto su oštećeni. Ona je stajala na četiri masivne valjčaste nožice, upolje isturene: tri su nožice sasvim oštećene. — Visina 3,7 cm, promjer otvora 5,5 cm, promjer nožice 2,5 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

6. Nešto oštećeni okrugli poklopac za posudu od žutkasto-sive gline. On na svojoj sredini nosi valjčasti čep kao prihvat. — Promjer poklopca 9,3 cm, debljina njegova 1,6 cm. — Iskopao Poturičić 1906. u vinogradu Živkovićevom.

7. Ulomak stijenke jedne posude s prihvatom od tamnosive gline. Prihvat je oblikovan poput valjčastog slova L. — Visina prihvata 4,4 cm, duljina čitavog ulomka 11,3 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

TABLA IX.

1. Poklopac za posudu od žutkaste gline. On ima oblik nepravilnog ovala, kome je donja ploha malo konkavno oblikovana, a na gornjoj se plohi nalazi prstenasta ručka. — Duljina poklopca 7,8 cm, visina 4,5 cm.

2. Ulomak stijenke posude s drškom od tamnosive gline. Držak je prstenasto oblikovan, a na gornjem svom kraju nosi okomiti valjčasti nastavak. — Duljina čitavog ulomka 10,6 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Vukojevićevom.

3. Ulomak gornjeg ruba jedne zdjele od tamnosive gline. Rub je bio nešto malo unutra uvrnut. S vanjske strane nalazimo ornamenat: to su skupine od nekoliko vodoravnih ureza. — Duljina ulomka 8,9 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

4. Ulomak stijenke glinenog lončića od sivkasto-smedje gline. Na trbuhu se iz stijenke odvaja stožasti, dugački glineni izljevak, kojega dio fali. — Duljina samog izljevka 3,5 cm, duljina čitavog ulomka posude 8,7 cm. — Iskopao Poturičić 1903. na Mirkovićevoj zemlji.

5. Ulomak gornjeg ruba posude od tamnosive gline. Kao plastični ukras ruba posude služe dva glinena roga, u koje se rub posude produžuje. — Duljina ulomka 11,0 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

6. Masivni glineni predmet u obliku vrča od žutkaste gline. Razlupan na dva komada, djelomice oštećen. Predmet je imao dva prihvata, danas fale oba. Kroza nj prolazi čitavom njegovom dužinom jedan kanalčić. — Visina 5,3 cm, širina 4,5 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

7. Grlo jedne (kožnate?) posudice od smedje gline. Samo pri dnu malo oštećeno. Ono ima po čitavoj svojoj dužini probušeni kanalčić. Gore završava u obliku trostrane prizme, a dolje kružno, te je s nutarnje strane konkavno. — Visina 4,1 cm, promjer donjeg kružnog dijela 2,5 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

8. Široka prstenasta drška od žutkasto-sive gline. Ona je na svojoj vanjskoj površini sasvim plitko izljebljena. — Duljina čitavog ulomka 8,9 cm, promjer prstenastog dijela 5,9 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

TABLA X.

1. Vodoravna drška posude od crvenkasto-žute gline. Na njoj su probušene dvije rupe. Pri svome kraju drška se račva polukružno tako, da je uz posudu bila vezana na dva mjesta. — Duljina 8,3 cm, širina 2,9 cm, raspon polukružnog dijela 7,3 cm.

2. Ulomak stijenke posude od žutkasto-crvene gline. Ukras je gajtanski: u dva niza nalazimo utisnut po jedan širi, nešto uži i sasvim uski gajtan. — Visina ulomka 7,7 cm. — Iskopao Poturičić 1903.

3. Ulomak stijenke jedne plitke zdjele od sivkaste gline. Trbuh je zdjele oštro profiliran. Vanjska je površina glačana. Ramena zdjele ornamentirana su plitkim, kosim izljebljenjima. — Duljina ulomka 10,9 cm.

4. Ulomak dna posude od tamnosive gline. Na dnu je rogožasti otisak. Duljina ulomka 7,6 cm.

5. Ulomak stijenke posude od sivkaste gline. Stijenka je tanka, a glina je dobro pročišćena. Na vanjskoj strani stijenke plastični ornamenat u obliku valovite deblje pruge s okomitim, stožastim ispupčenjem na sredini. — Duljina ulomka 7,5 cm. — Iskopao Poturičić 1902. u Hauckovom vinogradu.

6. Koštano šilo. Duljina 9,2 cm. — Šarkina zemlja. Iskopano 1904.

7. Amulet od veprovog zuba. Duljina 7,3 cm. — Šarkina zemlja. Iskopao A. Poturičić 1904.

8. Ulomak budaka od jelenjeg roga. — Duljina 14,2 cm.

9. Budak od jelenjeg roga. — Duljina 20,0 cm.

10. Koštana udica. — Duljina 5,3 cm. — Vinograd Milutina Živkovića. Iskopao A. Poturičić 1905.

TABLA XI.

1. Koštano šilo. Duljina 7,3 cm. — Šarkina zemlja. Iskopano 1904.
2. Koštano šilo. Duljina 9,9 cm. — Šarkina zemlja. Iskopano 1904.
3. Sjekira od roga, izvana dobro uglačana. Duljina 14,2 cm.
4. Nuklej od ahata. Duljina 8,0 cm, najveća širina 4,5 cm.
5. Sjekira od sitnozrnoga kremenog materijala, koji sadrži nešto karbonata. Presvučena je slojem bijele tvari, možda glinom. Duljina 11,6 cm, širina najšireg dijela oštrice 5,6 cm. Sjekira je na donjem dijelu sasvim plosnata, dok je na gornjem nadsvedena tako, da je na oštrici najtanja, onda postaje sve debljom, dok se na drugom kraju opet stanjuje, ali je i tu još uvijek deblja od oštrice. Sjekira je dobro uglačana.
6. Koštano šilo. Duljina 11,1 cm. — Šarkina zemlja. Iskopano 1904.
7. Nožić od silificiranog litavskog vapnenjaka. Duljina 12,1 cm. — Šarkina zemlja. Iskopao A. Poturičić 1904.
8. Klin u obliku kalupa za opanke od sivkastog vapnenjaka. Duljina 17,5 cm, najveća širina 3,2 cm, a najveća visina nadsvodjenja 2,85 cm.

TABLA XII.

1. Dugme od vapnenjaka. Donja je strana ravna, dok se gornja u sredini uzdiže kao plitki stožac. Na donjem dijelu provrtane su dvije rupe, kojih se kanali sastaju i tvore slovo V (tzv. V-svrđlanje). Promjer 2,05 cm, visina 0,4 cm. — Vinograd Milutina Živkovića. Iskopao A. Poturičić 1906.
2. Nož od pješčenjaka sa znatnom količinom kalcitne tvari kao cementom. Nož je dobro uglačen. Ploha drška stoji dijagonalno u odnosu spram plohe oštrice (kao kod zrakoplovnog vijka). Taj je držak dobro oblikovan, pa ga se kod rezanja može lijepo uhvatiti palcem i kažiprstom. Duljina 13,3 cm, najveća širina oštrice 3,4 cm. — Vinograd Jovana Caprdže. Iskopao A. Poturičić. Dar 1905.
3. Sjekira od sitnozrnog kremenog materijala, koji sadrži nešto karbonata. Presvučena je slojem bijele tvari; možda glinom. Duljina 5,0 cm, širina oštrice 2,6 cm. Donji je dio sjekire ravan, dok je gornji poluvaljčasto nadsveden. To se nadsvodjenje prema oštrici sve više smanjuje.
4. Sjekira od istog materijala i iste izradbe, kao i ona pod brojem 16. Duljina 4,8 cm, najveća širina oštrice 1,8 cm.
5. Nožić od ahata. Duljina 5,2 cm, širina 1,6 cm. — Nožić od ahata. Duljina 5,8 cm, širina 1,8 cm.
6. Ukrasni privjesak od vapnenjaka. Plosnat je, a na njenu su izvrtane dvije veće i jedna manja rupa. Duljina 5,0 cm, širina 1,1 cm.
7. Klin u obliku kalupa za opanke od smeđe bojadisanog sitnozrnog kremenca. Duljina 6,4 cm, širina 1,6 cm, najveća visina nadsvedenog dijela 1,35 cm.
8. Klin u obliku kalupa za opanke od bijelo bojadisanog sitnozrnog kremenca. Duljina 6,9 cm, širina 1,3 cm, visina nadsvedenog dijela 1,3 cm.

ZUSAMMENFASSUNG

Neolithische Station »Kormadin«

Der Fundort Kormadin liegt ungefähr 12 Kilometer südwestlich von Zemun. Es ist ein Wohnhügel (cca 300 × 150 Meter) mitten in einer Wiesen- und Weidenlandschaft. Der Fundort wurde nie systematisch ausgegraben. Hier haben der Vertrauensmann des Museums Ante Poturičić und der Direktor des Archäologischen Museums in Zagreb dr. Brunšmid zeitweise (1902—1909) gegraben und fast alle Funde sind im Archäologischen Museum in Zagreb aufbewahrt.

Kormadin ist eine typisch neolithische Ansiedlung, die in der späteren Zeit nie dauerhaft angesiedelt war. Bronzezeitliche und noch spätere Funde kommen hier nur zufällig vor.

Stratigraphisch ist leider kein Fundstück gesichert, da die Kulturschicht erstens durch ein später angelegtes Gräberfeld und zweitens durch Bodenarbeiten hiesiger Bauern zerstört wurde. Hierzu kommt noch die Tatsache dass die Aufzeichnungen und Skizzen der Ausgrabungen sehr dürftig und unsolid sind.

Die Kulturschicht beginnt schon in der Tiefe von 0,30 Meter unter der heutigen Oberfläche: schon in dieser Tiefe fand, nämlich, Brunšmid Lehmestrichbruchstücke und einen offenen Herd. Solchen Lehmestrich fand man noch weiter in der Tiefe von 0,70, 0,90 und 1,00 Meter; 0,10 Meter über ihm, d. h. in der Tiefe von 0,60, 0,80 und 0,90 Meter fand man Reste von Lehmwandbewurf. Das alles bezeugt, dass wenigstens zwei neolithische Kulturschichten vorhanden sind und darüber gibt uns Erklärung auch die kormadinsche Keramik. Auf offene Herde hat man an jenen Stellen, wo Lehmestrich und Lehmwandbewurf vorhanden war, angestossen. Als Haushaltinventar fand man auch Bruchstücke von Reibsteinen.

Über den Grund- und Aufriss der kormadinschen Häuser wissen wir leider gar nichts: wahrscheinlich hat man hier mit Flechtwandhütten zu tun. Ebenfalls wissen wir nicht, wie die Siedlung auf dem Wohnhügel ausgeschaut hat und ob sie vielleicht irgendwie befestigt war.

Der Fundort lieferte uns 58, teilweise Bruchstücke, teilweise ganz erhaltene weibliche rundplastische Figuren. Die erste Gruppe stellen Figuren mit überaus vollen Formen (Taf. VII/1) vor, zu denen wir nächste Analogie in Hrtkovci, speziell aber in Vinča und Jablanica haben. Es ist nicht ausgeschlossen, dass diese Figuren — die eine jungpaläolithische Tradition weiter führen — wahrscheinlich Figuren der Verstorbenen und Ahnen darstellen.

Die zweite Gruppe fasst sitzende weibliche Figuren zusammen (Taf. VII/2 und VI/4), mit nächsten Analogien in Vinča. Es ist wahr-

scheinlich, dass dieser Typus aus dem ägäischen Kreise in das mittteleuropäische Neolithikum eingedrungen sei. Es ist leicht möglich, dass diese Figuren Gottheiten darstellen.

Die dritte Gruppe sind die Figuren, die ganz schematisch in geometrischen Formen dargestellt sind (Taf. VI/3). Analogien für diese Figuren finden wir überall auf den neolithischen Fundorten, besonders aber in Jablanica und Vinča. Erste Untergruppe stellt ganz deutlich menschliche Figuren dar. Diese sind jünger als die naturalistischen Figuren und meiner Meinung nach, irgendwo in der donauländischen Provinz entstanden. Vielleicht sind das für den Hausbedarf hergestellte Miniaturen grösserer Figuren, die aus Holz gefertigt waren. Eine dieser Figuren hat als Analogienzauberfigur gedient. Zweite Untergruppe stellen die Figuren mit Tierköpfen dar (Taf. VII/3 u. VIII/1). Analogien haben wir wieder speziell in Jablanica und Vinča. Es handelt sich hier wahrscheinlich teilweise um therio-anthropomorphe Götter- oder Dämonenfiguren. Einige dieser Figuren dienten sicher als Amulette.

Die vierte Gruppe endlich stellen die sog. »Seelenthron« (Schuchhardt) dar. Analogien bietet wiederum Jablanica und Vinča und weiter südlich Thessalien. Eigentlich sind auch das nur äusserst schematisierte menschliche Figuren.

Man fand ausserdem in Kormadin noch eine Tierfigur, die einen Stier oder eine Kuh vorstellt (Taf. VII/5).

Ausser der Keramik und Plastik fand man auf Kormadin noch andere Gegenstände aus Ton.

Zuerst kommen massive Tonkugeln mit einem Durchmesser von ca. 6 cm: ähnliche Stücke fand man in Butmir und Jablanica (sehr grosse Mengen), in einem Tumulus in der Nähe von Salonički und in Troja. Die übliche Form zeigen die Webgewichte (Taf. VIII/3) und Spinnwirtel (Taf. VIII/4). Interessant sind einige kreuzähnliche Gegenstände (Taf. VIII/2), die — meiner Meinung nach — als Fadenwickler dienten. Denselben Zwecke dienten wahrscheinlich die viereckigen Gegenstände mit hornartigen Ecken (Textbild 2b). Unser Stück war sicher ein Kinderspielzeug. Als Spinngerät muss wahrscheinlich auch das eiförmige Gegenstand Textbild 2c betrachtet werden, ebenso wie die amphorenartigen Gegenstände (Taf. IX/6, Textbild 2d), die in Vinča und Jablanica Gegenstücke haben.

Speziell interessant ist ein Bruchstück eines Gegenstandes mit einer plastischen Spiraldekoration (Taf. VI/1, Textbild 2e). Ein ähnliches Stück fand man auch in Vinča. Im Vergleich mit dem Vučedoler »horn of consecration« und den dekorierten Hausaltären aus Donja Dolina in Bosnien könnte man sagen, dass auch die Bruchstücke aus Kormadin und Vinča Teile eines Hausaltars waren.

Nun, einige Worte über die keramischen Gefässe aus Kormadin. Die Gefässformen sind typisch für die südbandkeramische Kultur.

Da kommen erstens weitmündige Schüsseln (Taf. I/4 u. II/4): ähnliche kommen in Vinča von 8,7 bis 3,48 Meter vor. Weiter folgen die hohen Trichterschüsseln (Taf. I/1) mit einigen Varianten (Taf. I/2, III/4). In Vinča ist die Variante Taf. I/2 die älteste. Stratigraphisch kommen dann in Vinča von 7,5 bis 4,1 Meter die Varianten Taf. I/1 und III/4. Etwas kleiner sind die Teller (Taf. I/3): ähnliche kommen in Vinča von 8,4 bis 3,5 Meter vor. Aus feingeschlemmter Erde sind die dünnwandigen Kalottenschüsseln (Taf. II/3 u. IV/4): in Vinča kommen solche nur von 4,1 bis 2,0 Meter vor, in Jablanica fehlen sie gänzlich. Wahrscheinlich gehören sie auch in Kormadin dem Spätneolithikum.

Selten kommen hohe Amphoren (Taf. III/1) vor. In Vinča kommen solche Formen von 7,6 bis 4,1 Meter.

Von den kleineren Töpfen zeigt der auf der Taf. III/3 eine interessante Form, ebenso wie der grosse Topf (Taf. II/5), dem ein Analogon in Vinča in der Tiefe von 8,4 Meter gefunden worden ist. Ein Beispiel eines kleinen Kruges bietet uns Taf. III/2. Zwei scharf profilierte Krüge (Taf. IV/3, 5) fallen schon in die Bronzezeit. Der erste stellt eine Übergangsform dar, der zweite aber schon die reife bronzezeitliche Form, ebenso wie das Gefäss Taf. V/7.

Die kleinen Becher (Taf. III/5) zeigen dieselbe Form, wie die kleinen Krüge. Der angeführte Becher hat eine Analogie in Jablanica. Der zweite (Taf. IV/2) ist ornamentiert und weiss inkrustiert. Eine ganz andere Form zeigt der dritte Becher (Taf. III/6): er hat Gegenstücke aus Butmir und degenerierte Analogien in Vinča aus der Tiefe von 5,5 Meter.

Kleinere schüsselförmige Becher haben verschiedene Formen (z. B. Taf. V/1: ähnliche Stücke aus Vinča und Butmir).

Einige Bruchstücke zeigen die Form eines Fussbechers (Taf. V/8). Gegenstücke dazu aus Butmir, Jablanica und Vinča (hier von 10,0 bis 4,2 Meter).

Mehrfüssige Schalen kommen auch vor (Taf. I/6: Gegenstücke aus Seslo und Butmir); Taf. VIII/5: Gegenstück aus Vinča aus der Tiefe von 8,4 Meter und aus den ältesten Schichten in Vučedol; Textabb. 4a mit einem Gegenstück aus Vinča, aus der Tiefe von 8,4 Meter; Textabb. 4b mit einem Gegenstück aus Troja IV; Taf. II/2).

Ein Bruchstück (Textabb. 5a) gehört sicher einem Seier: in Vinča findet man solche von 8,5 bis 4,0 Meter.

Auch die Gefässdeckel zeigen verschiedene Formen. Taf. I/5 hat Gegenstücke aus Butmir und aus den bronzezeitlichen Pfahlbauten in Ripač. Der moderne kroatische Bauer kennt noch heute ähnliche Deckel (sog. pekve) beim Backen. Taf. VIII/6 und Textabb. 5b haben Analogien in Vinča in der Tiefe von 3,6 Meter.

Taf. IX/7 stellt das Tonnundstück einer Lederflasche (?) dar.

Auf Kormadin fand man weiter noch sehr viele Miniaturgefässe, die teilweise die Formen grösserer Gefässe nachahmen (z. B. Taf.

IV/6 u. V/2, 3, 6 mit Analogien aus Butmir, Taf. V/4 usw.). Teilweise sind das aber Formen, die sich sonst auf Kormadin nicht erhalten haben, z. B. Taf. IV/1, Textabb. 4b, Taf. IX/4 mit einer Analogie aus Troja II usw.

Die Ornamentik der kormadinschen Gefäße zeigt verschiedenartige Technik: eingeschnittene (Taf. IV/1, VII/1), eingeschnittene und weiss und gelb inkrustierte (Taf. IV/2, Textabb. 4b), eingetiefte (Taf. VI/3, Textabb. 5g) und Mattenornamente (Taf. X/4), Kerbtechnik (Textabb. 5f), ausnahmsweise Schnurtechnik (Taf. X/2) und seichte Kannelierung (X/3).

Die Gefäße tragen manchmal auch eine plastische Dekoration: es handelt sich um hornartige Aufsätze (Taf. IX/5), plastische Bänder (Taf. X/5) und zylinderartige Ausbauschungen (Textabb. 5e). Die Dekoration ist typisch handkeramisch.

Die Keramik von Kormadin stellt verschiedene Kulturen vor. Ganz zufällig kommt bronzezeitliche Keramik vor (Taf. IV/5). Dieses Gefäß gehört wahrscheinlich der ungarischen Tószeg C und Tószeg D (nach Tompa), absolut datierbar zwischen 1400 und 900. Etwas jünger können die Gefäße Taf. II/3, IV/3, 4 und das Bruchstück X/3 sein. Sie gehören wahrscheinlich der Badener Kultur, die etwas jünger als die Vučedol Keramik ist. Sie ist, also, charakteristisch für das Spätneolithikum. Hierher gehören auch wahrscheinlich die Bruchstücke Taf. IX/5, Textabb. 5e, 7 und noch einige andere Bruchstücke. Die Badener Keramik kann absolut datiert werden etwas vor 2000.

Ganz vereinzelt kommt das Bruchstück mit dem Schnurornament (Taf. X/2) vor. Nach Tompa gehört diese Keramik schon der Kupferzeit, fällt also in die Zeit etwas nach 2000.

Die älteste Keramik auf Kormadin gehört der Menghinschen slawonisch-serbischen Kultur der Südhandkeramik. Die Verbindung der slawonischen mit der serbischen Kultur in eine Kulturgruppe (also, Jablanica — Vinča II — Kormadin — Pločnik) findet in den Funden ihre völlige Berechtigung. Weitere, nicht so innige Verbindungen bestehen dann mit der Lengyel-, Butmir-, siebenbürgischen, bulgarischen und thessalischen Kultur.

Bei der Gruppe Jablanica — Vinča II — Kormadin — Pločnik müssen wir auf eine verhältnismässig unabhängige Entwicklung im Verhältnis zu den anderen handkeramischen Nachbargruppen denken. Die erwähnte Gruppe fällt chronologisch etwas nach 3000.

In der slawonisch-serbischen Gruppe ist noch älter die Vinča I — Starčevo — Kultur, von der aber Kormadin keine Reste geliefert hat. Diese Gruppe fällt chronologisch etwas vor 3000.

Vinča I — Starčevo einerseits und Vinča II — Jablanica — Kormadin — Pločnik andererseits sind natürlich keine verschiedene

Kulturen: sie stellen nur — meiner Meinung nach — verschiedene Entwicklungsstadien derselben Kultur dar.

*

Tierknochen, die auf Kormadin ausgegraben worden sind, gehören verschiedenen Cerviden- und Bovidengattungen, daneben aber kommen auch Fisch-, sowie Biber-, Schweine- und Pferde-knochen.

Hirschgeweih war Material, aus dem man einige Äxte fabriziert hat (Taf. X/8, 9). Verschiedene Knochengeräte sind auch vorhanden: so Pfiemen (Taf. X/6, X/1, 2, 6), Nadeln, Angeln (Taf. X/10) usw. Aus einem Eberzahn hat man ein Amulett angefertigt (Taf. X/7): ähnliche Stücke fand man in Pfahlbauten von Robenhausen.

Der grösste Teil von Waffen und Werkzeugen aus Kormadin ist aus verschiedenen Stein- und Feuersteinarten angefertigt: die Werkstätte befanden sich auf Kormadin.

Am häufigsten kommt ein feinkörniges Feuersteinmaterial, das grösstenteils zur Anfertigung von Steinbeilen dient (Taf. XI/5, XII/3, 4): die Beile sind ohne Schaftlöcher. Aus demselben Material sind die Schuhleistenkeile angefertigt. Bei allen angeführten Gegenständen ist interessant, dass sie fein poliert sind und dass ihre Oberfläche mit einer dünnen Schicht eines gewissen weissen Stoffes (vielleicht Ton?) überzogen ist.

Feinkörniges Feuersteinmaterial, das gefärbt ist (weiss, grau, braun), dient zur Anfertigung von Schuhleistenkeilen (Taf. XII/7, 8), Beilen (Taf. XII/3, 4), Schabern und Messern.

Kalkstein dient ebenso zur Anfertigung von Schuhleistenkeilen (Taf. XI/8), Beilen ohne Schaftlöchern und Hammern mit Schaftlöchern. Aus silifiziertem litauischem Kalkstein ist das Messer Taf. XI/7, ein Knopf (Taf. XII/1 a und b) und ein Schmuckgegenstand (Taf. XII/6) angefertigt. Aus Sandstein ist ein Messer (Taf. XII/2), aus weiss, grau, gelb, lichtbraun, dunkelbraun und schwarz gefärbtem Achat dagegen kleinere Schaber, Bohrer und Sägen. Dieser Achat stammt wahrscheinlich aus der Fruška Gora.

Kernstücke (Taf. XI/4) zeugen, dass man die angeführten Werkzeuge tatsächlich auf Kormadin angefertigt hat.

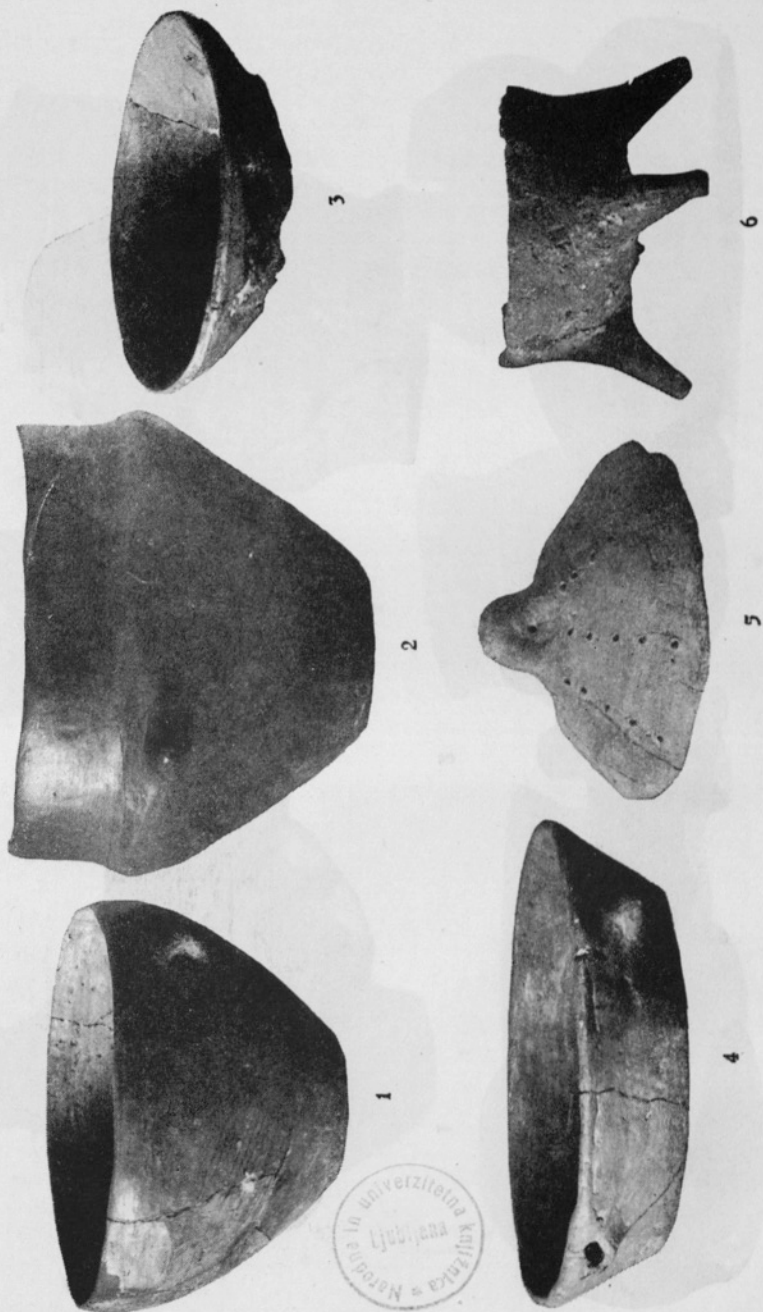
*

Endlich sind noch interessant die Kulturbeziehung zwischen der slawonisch-serbischen Bandkeramik und dem Südosten Europas, bezw. des Vorderen Orients. Die Frage wurde in der letzten Zeit unter andern auch von Vasić, Schuchhardt und Jirku besprochen.

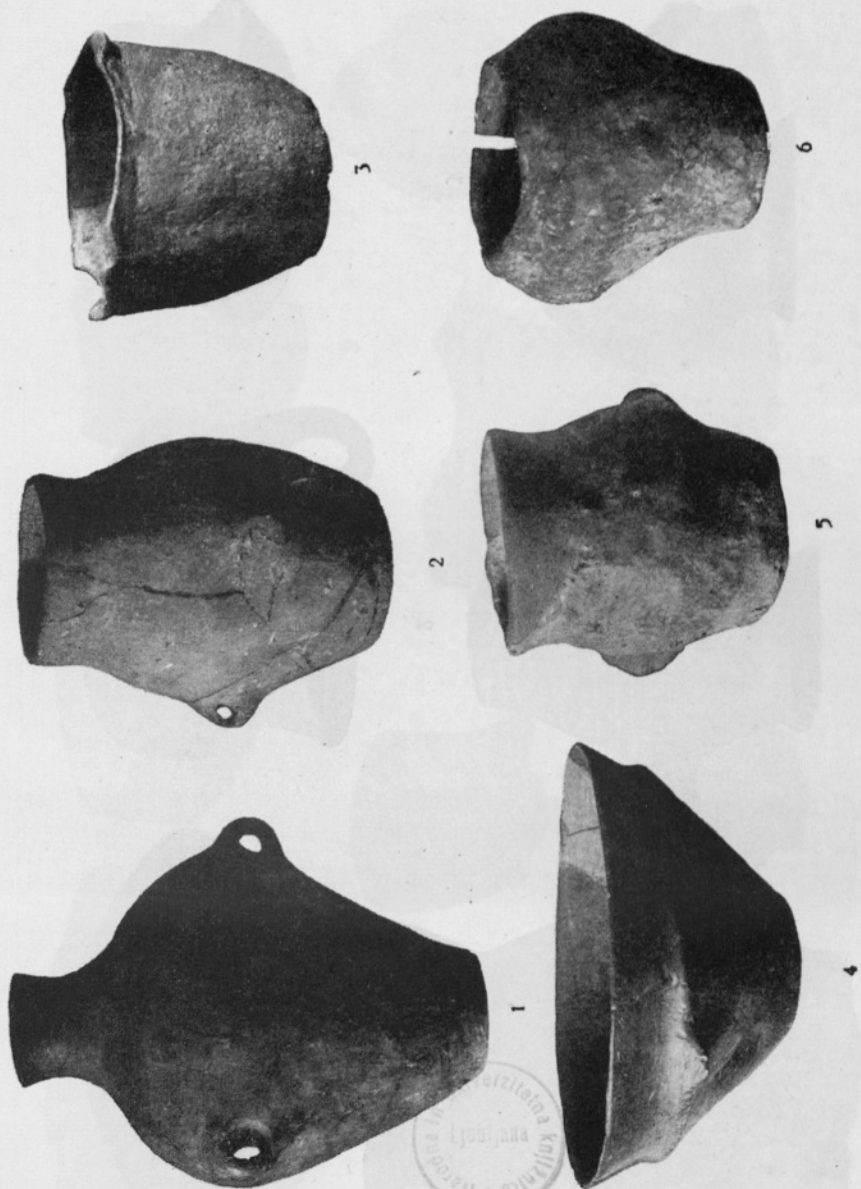
In diesem Zusammenhang wollen wir nur zwei Gegenstände von Kormadin erwähnen. Erstens ist das kleine anthropomorphe Gefäss Taf. IV/2. Es ist ganz sicher sehr innig mit den trojanischen Gesichtsvasen aus der zweiten bis zur fünften Schicht verbunden.

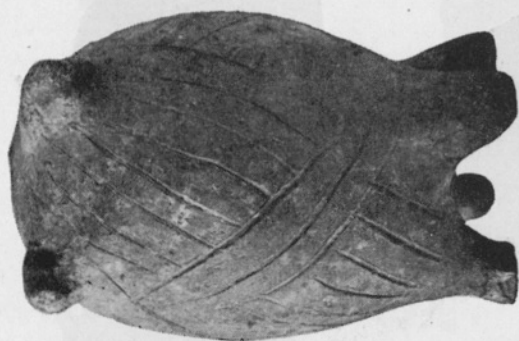
Zweitens sind das die sog. »Seelenthronen« (Schuchhardt) aus Thessalien, die auf Kormadin sehr oft vorkommen (Taf. VII/4). Est ist nicht ausgeschlossen, dass die Stücke aus Kormadin älter sind, als die thessalischen.

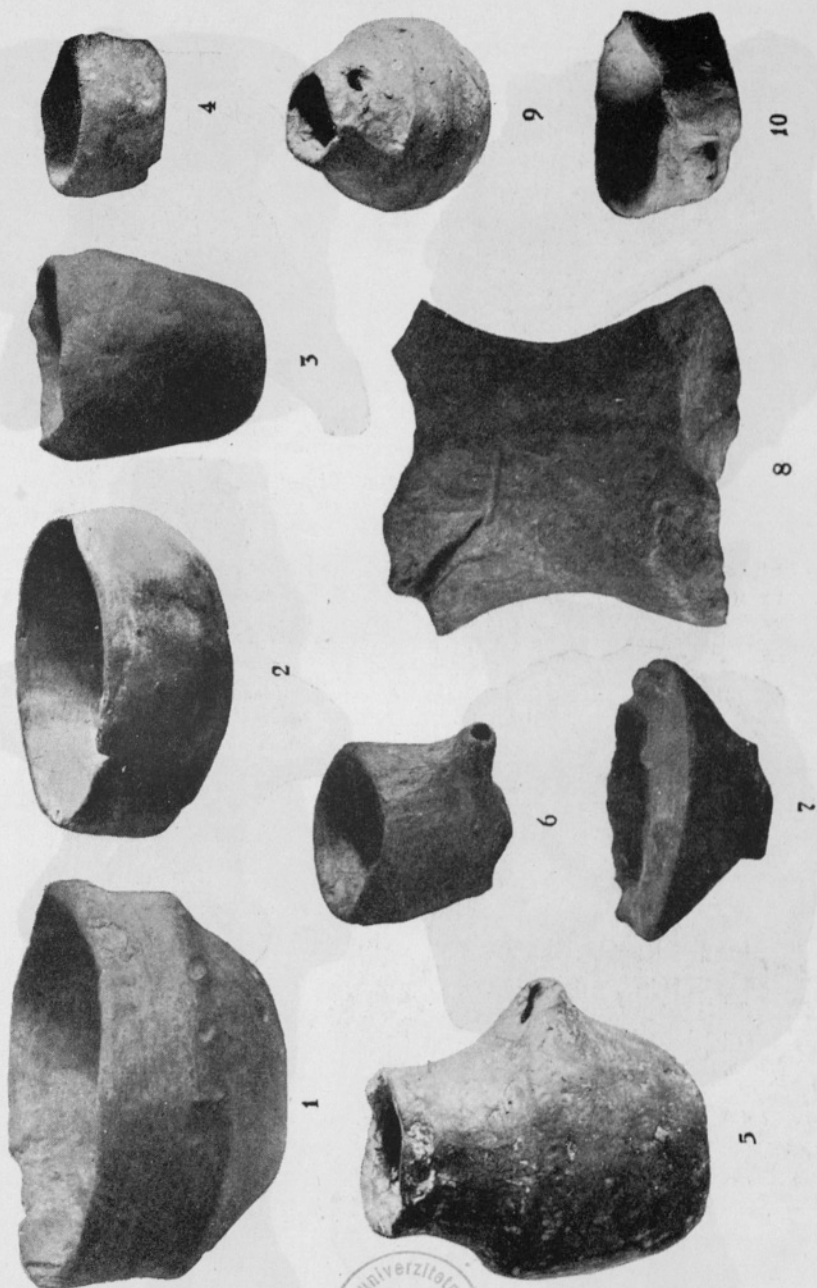
Der Fundort Kormadin bestätigt noch einmal unsere Meinung, dass im Rahmen der Bandkeramik wirklich eine spezifische Gruppe besteht, die ganz richtig von Menghin als slawonisch-serbische bezeichnet wird. Alle Fundorte dieser Gruppe sind auf innigste miteinander verbunden, was wahrscheinlich eine ethnische Verbindung als Voraussetzung hat.

2

4

1

3

2

5

1

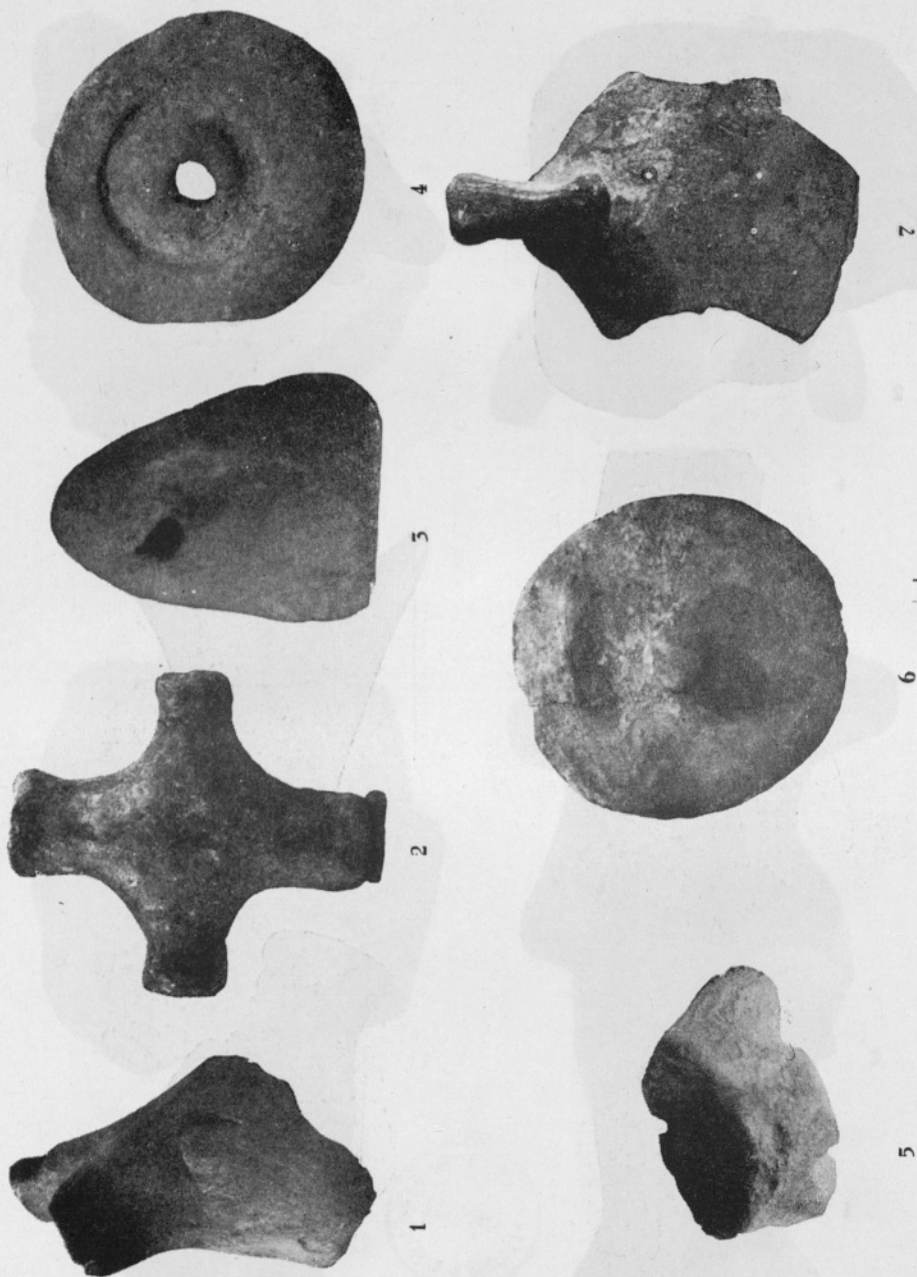

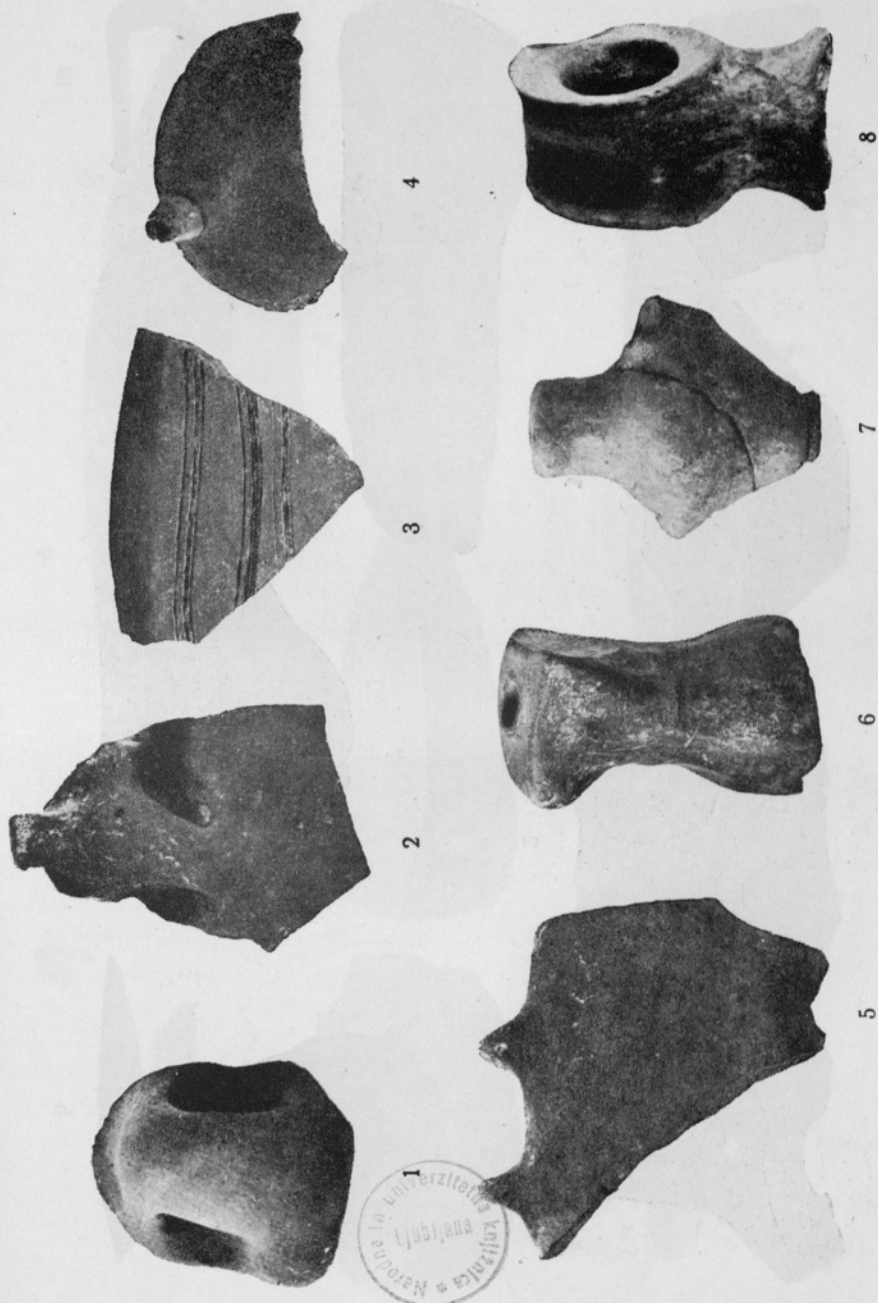
4

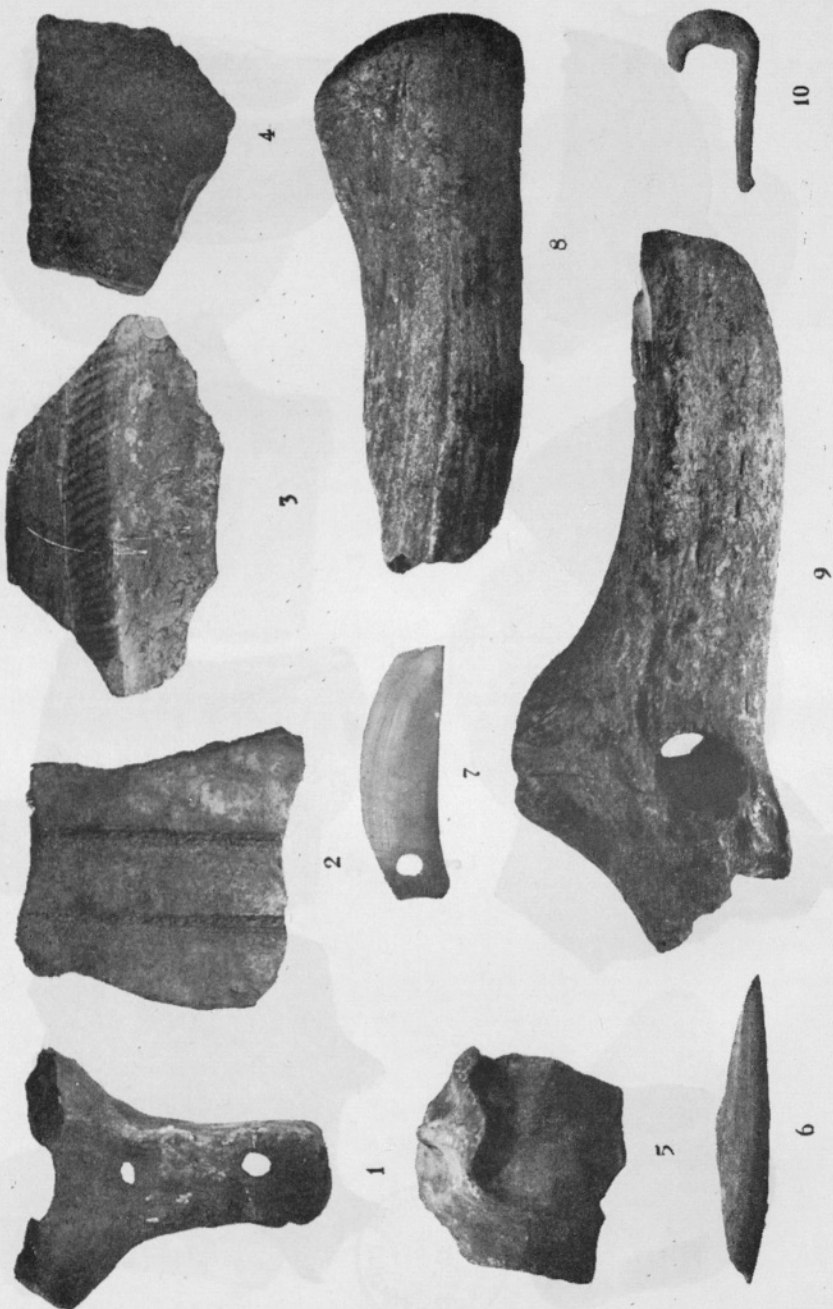

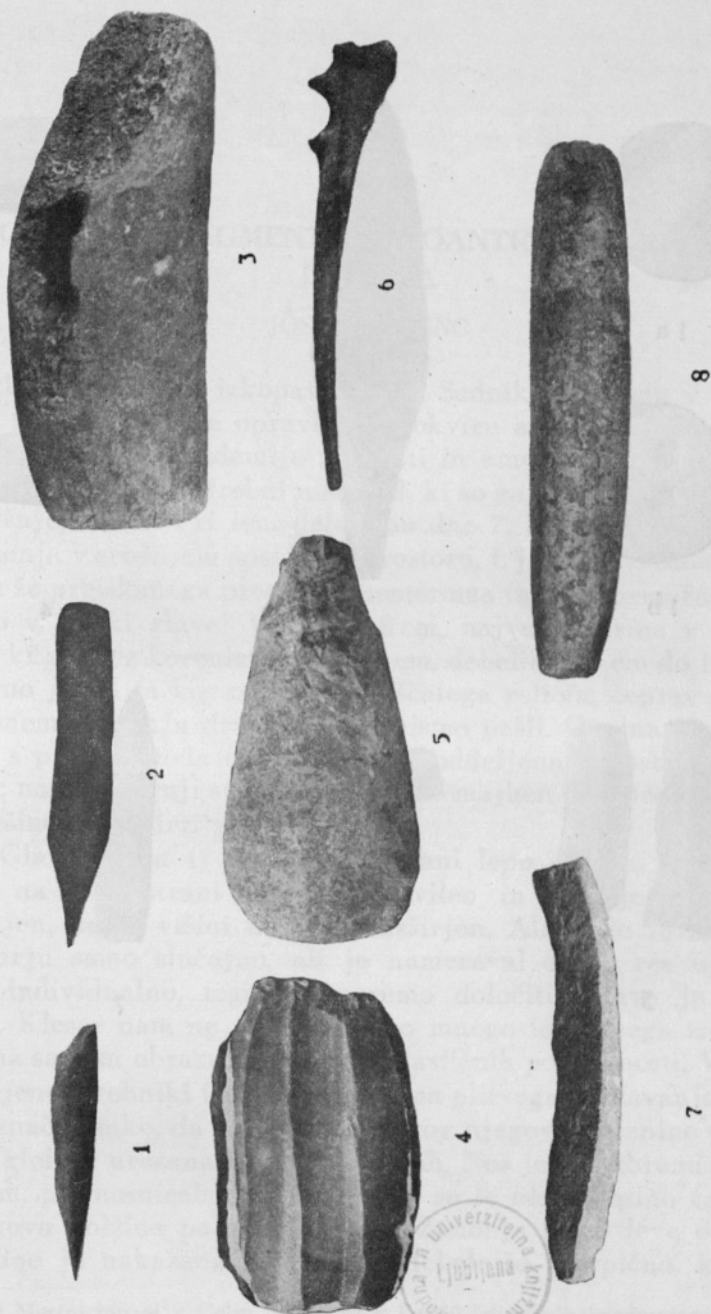
3

1 a

1 b

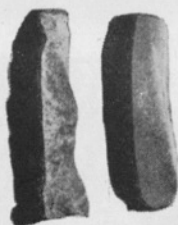
2

3

4

5

6

7

8